

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus L.
Fasciculus 3.

FÁBIÁN GYÖRGY

**A rendszerváltás politikájának fő jellemzői
Szerbiában, Horvátországban és
Szlovéniában**

SZEGED
1996

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et Juridicarum
Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae

JÓZSEF BALÁZS, ELEMÉR BALOGH, LAJOS BESENYEI, OTTÓ CZÚCZ,
JENŐ KALTENBACH, IMRE MOLNÁR, FERENC NAGY, KÁROLY NAGY,
PÉTER PACZOLAY, BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY, ISTVÁN SZENTPÉTERI,
LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI, LAJOS TÓTH

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BALÁZS JÓZSEF, BALOGH ELEMÉR, BESENYEI LAJOS, CZÚCZ OTTÓ,
KALTENBACH JENŐ, MOLNÁR IMRE, NAGY FERENC, NAGY KÁROLY,
PACZOLAY PÉTER, POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF, SZENTPÉTERI ISTVÁN,
TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ, TÓTH LAJOS

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324–6523

A három volt jugoszláv tagköztársaság a politikai fejlődés szempontjából jelentős mértékben eltérő vonásokkal rendelkezik, fő vonásaiban a kelet- és közép-európai átmenet különböző típusait jeleníti meg a politikai folyamatok, a parlamentarizmus, a többpártrendszer megteremtése felé való haladás tekintetében.* A politikai fejlődés nem minden esetben esik egybe az alkotmányozás, az alkotmányfejlődés menetével, így nem feltétlenül tükröződik az alkotmányokban sem. A demokratikus politikai intézmények kialakulása, a pártrendszerek, a választási rendszerek, a politikai rendszer egyéb elemeinek működése, a demokrácia teljesítőképessége szempontjából Szerbia áll a leggyengébben, Szlovénia halad az élen, Horvátország pedig a kettő között mintegy köztes, átmeneti fejlődési variánst testesít meg. Az elemzők által a fentiekből következő első felteendő kérdés az, hogy ennek milyen tradicionális társadalmi-történeti, közjogi és politikai okai vannak. A következő rövid analízis a három utódállam rendszerváltozási folyamatainak néhány politikatudományi szempontból releváns aspektusát kívánja felvillantani, ami hozzájárulhat egy teljesebb kép kialakításához a délszláv válsághelyzetről. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a téma történeti és nemzetközi összefüggései nélkül nem lehet e folyamatokat értelmezni. Jelen tanulmánynak azonban nem feladata, hogy ezekkel a kérdésekkel foglalkozzon, mindössze a délszláv alkotmányozási folyamat politikai fejlődésbeli hátterének felvillantása a kitűzött cél. A három utódállam párhuzamos vizsgálata egyedülálló lehetőséget biztosít a komparatív elemzésre, a rendszerváltás különböző típusainak bemutatására, a közös és sajátos vonások megkeresésére, egy kelet-közép-európai tranzitológia kialakításának elősegítésére. A három volt tagköztársaság átalakulásának elemzése azt is bizonyítja, hogy egyiket sem lehet egy közös, minden országra ráhúzható kelet-európai séma alapján megérteni, értékelni. A jugoszláv előtörténet, a rendszerváltozást közvetlenül megelőző és meghatározó tényezők, és a rendszerváltást kísérő sajátos körülmények miatt e régióban sok minden másképpen alakult, mint a többi rendszerváltó országban.

A rendszerváltozás folyamatában kronológiailag három fejlődési periódust kell politikai-alkotmányfejlődési szempontból megkülönböztetni, mind Szerbia, mind Horvátország, mind Szlovénia esetében. Ezek a periódusok nagyjából egybeesnek mindhárom volt tagköztársaság esetében.

I. A válság kibontakozása, megoldási kísérletei Jugoszlávia keretén belül (1980-as évek vége – 1991. június 25).

II. Jugoszlávia szétesésének folyamata, a polgárháború első szakasza (1991. június 25. – 1992. április 27-i de jure megszűnés).

III. 1992. április 27-től-napjainkig tartó periódus. A szerb–szlovén és a szerb–horvát háborúk befejeződése utáni, Kis-Jugoszlávia megalakulása utáni időszak, a boszniai háborús válság kialakulása, a se nem háború, se nem béke felemás, az utódállamok konszolidált politikai struktúráinak kialakítására történő átmenet időszaka (a két háború befejeződésével elindult, máig sem lezárult periódus).

* A kézirat 1995 tavaszán készült, az akkori helyzetet rögzíti, az azóta bekövetkezett változások tehát nem tükröződnek a tanulmányban.

A három utódállam rendszerváltozási folyamatainak elemzése előtt néhány olyan összjugoszláv sajátosságra kell utalnunk, amely mindegyik esetben hasonlóképpen határozta meg a rendszerváltozás induló feltételeit, ütemét, alakulását. Annál is inkább szükséges ez, mert a folyamatok bizonyos szempontból összjugoszlávok, 1989–90-ben pedig, bár "az a mozgástér, ami Jugoszlávia fennmaradása és teljes széthullása között húzódott,... egyre szűkült, ennek ellenére igenis elkerülhetőnek tűnt az, hogy Jugoszlávia mint népközösség széthulljon" (Bebler 1992:112).

A jugoszláv rendszerváltás folyamatát meghatározó főbb tényezők, sajátosságok közül az alábbiakat tartjuk szükségesnek megemlíteni:

A reformerök és a konzervatívok harcában, amely Jugoszláviában is folyt, az erőviszonyokat sajátosan befolyásoló tényezők jelentek meg. Ez a több hullámban fellángoló küzdelem az 1980-as évek második felében egybeesett és összekapcsolódott a nemzetközi folyamatokkal. A decentralizálással, a föderáció államjogi kérdéseivel szorosan összefonódó demokratizálódási folyamatot azonban a reformellenes erők már az 1960-as években szerbellenesnek szerették volna bélyegezni. Történelmi ellenfelekhez kötötték, horvát és egyéb előjelű nacionalizmusnak nevezték ki. Ez akkor és a későbbiekben is alkalmas volt az amúgy is gyenge reformerök etnikai alapon történő megosztására.

A második (titói) Jugoszláviában az államszocializmus nemzetközi rendszerének összeomlásával párhuzamos folyamatok egyéb meglepő sajátossággal, más eltérő vonásokkal is jártak. Jugoszlávia egészét tekintve – persze köztársaságoként eltérő mértékben – a rendszerváltás lehetőségei a magyar, cseh és lengyel esethez hasonlóak, vagyis a legkedvezőbbek közé tartoztak a kelet-európai térségben. A kiinduló helyzet ugyanis az volt, hogy a centralizált, monopolisztikus modellen belül az ún. "önigazgató pluralizmus" keretében egy bizonyos latens pluralista érdekérvényesítési intézményes mechanizmus működött, legalábbis gazdasági és közigazgatási vonatkozásban. A kérdés az, hogy mi metszette keresztül, és tette a jugoszláviai rendszerváltás folyamatát az előzmények és a kedvező objektív feltételek ellenére a leggyötrelmesebb, három háborút kiváltó, még ma sem teljesen visszafordíthatatlan menetűvé. Ez törvényszerűen következett-e be, vagy bizonyos politikai erők tudatos tevékenysége következtében. Erre a kérdésre többféle válasz adható, az alaposabb elemzések azonban azt igazolják, hogy az események ugyan nem fatális módon következtek be, de több olyan tényező, sajátosság kimutatható, melyek elősegítették ezeket a folyamatokat, és a történetek nem csupán a politikai elitnek célszerű, racionális politikai stratégiáinak következményei, mint ahogyan azt sokan állítják (Gagnon 1994:117–131).

Jugoszláviának a szovjet befolyási övezetben elfoglalt sajátos különállása miatt az átalakulás nemzeti függetlenségi jellegének integratív ereje nem érvényesült. Így a régi elitnek pozíciója, manipulációs lehetősége erősebb volt, az ellenzéki erők viszont gyengébb, mint más országokban.

A különleges államjogi-politikai helyzet miatt több egymást átfedő, illetve elfedő törésvonal alakult ki. Legerősebb integratív ereje a szerb, horvát, szlovén stb. nemzeti-önállósodási törekvéseknek volt, amelyek egymás közötti ellentétekkel, bizalmatlansággal, rivalizálással, tisztázatlan történelmi teherföllel voltak terhesek.

A délszláv népek együttélése történelmi tradícióinak sajátosságai és ennek területi dimenziói is rendkívül ellentmondásos örökséget jelentettek. Ennek lényege: akarták is az egyesülést, együttélést, aminek meg is voltak és ma is élnek az etnikai, nyelvi, vallási, kulturális, történelmi, államjogi tradíciói, de ugyanakkor ennek etnikai,

nyelvi, vallási, kulturális, történelmi, államjogi ellentmondásai is fennálltak és fennmaradtak belső ellentétek formájában az első és második Jugoszláviában egyaránt. Jugoszlávia létrejöttében önkéntes, önrendelkezési elemek, de ennek ellentmondó kényszerelemek is szerepet játszottak. A közös, összetartó szálak mellett az egymást elválasztó elemek is léteztek, a mélyben hatottak az "egység és testvériség" mellett.¹

A szocializmus és Jugoszlávia szétesésének egybeesése ahhoz vezetett, hogy így nem a demokratizálódást, hanem egy köztársaságonkénti bürokratikus centralizálódást segített elő. A rendszerváltság egyben nemzeti válságot is, a föderatív államjogi berendezkedés válságát is jelentette, zavarossá tette a korábbi rendszer értékelését, kritikáját, sokszor elfedte annak lényegét, a folyamatok rendszerváltó jellegét.

A szocializmus jugoszláv formájával és a kommunista párttal szembeni ellenérzés kevésbé erőteljes és kevésbé egyértelmű volt, mint más országokban, legitimitása is kevésbé, jórészt csak nemzeti alapon volt megkérdőjelezhető. Mindez jó táptalajt jelentett a "nacionál-bolsevizmus" elterjedéséhez.

Szerbia

Szerbia közjogi és politikai elhelyezkedése, a rendszerváltás előzményei, feltételei

Szerbia közjogi és politikai elhelyezkedése a volt Jugoszláviában közvetlenül meghatározta a szerb rendszerváltás folyamatát, jellegzetességeit, a reformerök és a konzervatívok erőviszonyait a párton belül és kívül, a lehetséges közjogi alternatívákat, a rendszerváltás kereteit. Szerbia a legnagyobb tagállama volt az egykori Jugoszláviának. Fővárosa Belgrád egyben a föderációs intézmények központja is volt, miután ezek egyikét sem helyezték el más tagállam fővárosában, ami már önmagában is egyoldalúvá tette és tette is a jugoszláv államszövetséget. A föderatív berendezkedés első számú haszonélvezője a szerb politikai és katonai elit volt. A legnagyobb népcsoportot alkotó szerbek az összlakosságon belüli számarányukat, a gazdasági, szellemi, kulturális, tudományos életben, vezetésben elfoglalt pozíciójukat tekintve relatíve jelentéktelenek voltak ahhoz képest, hogy a legnagyobb népcsoportot alkották, és összevetve például, az orosz vagy a cseh etnikummal a szovjet és a cseh föderációban, ugyanakkor a politikai vezetésben, a párt- és az állami apparátusban, az erőszakszervezetekben túlsúlyban voltak. A mindennapi gyakorlati életben a szerbiai és nem szerbiai szerbek előnyöket, elsőbbséget élveztek. A status quo fenntartása így Szerbia és a szerbek föderatív máz alatt történő kiváltságos helyzetének megőrzését jelentette.

A Szerbián belüli politikai és etnikai helyzet is hatással volt a rendszerváltásra, a rendszerváltó politikára, a pártalternatívákra, a pártosodásra, a parlamenti demokrácia milyenségére. A két autonóm tartomány helyzete, közjogi státusa például Szerbián belüli és összjugoszláv szempontból is döntő jelentőségű. A Vajdaság Szerbiához csatolása államszervezeti, alkotmányos-közjogi és politikai értelemben is erősen problematikus, nehezen volt beilleszthető a jugoszláv föderatív modellbe. A Vajdaság ugyanis sohasem tartozott Szerbiához és ha következetes, valóban föderatív az államszervezet – nemcsak

¹ A kérdés részletes elemzését lásd *Anderléné* 1995, *Palotás* 1992, *Sekelj* 1994, *Sokcsevits–Szilágyi–Szilágyi* 1994.

formális, szimulált, "álföderáció"-ról van szó, amely Szerbia túlsúlyát volt hivatott biztosítani mesterséges eszközökkel, finoman, nem nyíltan erőszakos, durva módon –, akkor Vajdaságnak és Koszovónak is tagköztársasági státust kellett volna biztosítani. Kosovó politikai autonómiájának megszüntetése a "titói" Jugoszlávia alkotmányos, közjogi, államszerkezeti felépítésének olyan megbontását jelentette, amely Szerbia helyzetét a föderáción belül megerősítette. Ezáltal olyan közjogi és politikai helyzet alakult ki, amely a jugoszláv demokratizálási és reformfolyamatokat, és magát a rendszerváltást, az átmenetet is egy sajátos kényszerpályára terelte, eltorzította, és végül az államalakulat megszűnéséhez vezetett, illetve polgárháborúba torkollott. A szerb tagköztársaság jelentős gazdasági, népességi, területi és politikai előnyökhöz jutott a föderációban, kiváltságos, központi helyzetet élvezett.

Szerbia társadalmi és gazdasági struktúrája olyan, inkább elmaradottságot, mint modernitást mutató jellegzetességekkel rendelkezik, melyek inkább megnehezítették, semmint könnyítették a rendszerváltás útját. A mezőgazdaság, az iparon belül pedig az alapanyag- és energiaipar, a bányászat döntő szerepe meglehetősen elmaradott társadalmi-politikai struktúrát konzervált, nagy létszámú alacsony iskolázottságú, kultúrájú populáció kialakulásához, illetve fennmaradásához vezetett. 1991-es adatok szerint az etnikai összetétel a következő volt: 65,8 % szerb, 17,2 % albán, 3,5 % magyar, 3,2 % jugoszláv, 2,4 % mohamedán, 1,4 % montenegrói, 1,4 % román, 1,1 % horvát stb. (Jugoslovenski pregled 1992).

A felsorolt tényezők többsége negatívan befolyásolta a rendszerváltást, ellene hatott mindenfajta radikálisabb demokratizáló-modernizáló folyamatnak. Ezt segítette elő a nemzetközi hatások ambivalenciája is, amennyiben a rendszerváltást inkább a status quo, Jugoszlávia fennmaradásának körülményei között tartották elfogadhatónak. Ennek belső feltételei viszont fokozatosan romlottak, végül el is lehetetlenültek. Így Szerbia esetében a nemzetközi tényezők, még a szocialista világrendszer felbomlása, és Jugoszlávia szétesése után sem segítették elő a rendszerváltást. Mindezek következtében szerb viszonylatban tulajdonképpen még hatalmi elitváltásról sem beszélhetünk.

A rendszerváltás előzményeit illetően közvetlenül 1972-hez kell visszanyúlni, amikor Tito a modernizációs folyamatoknak véget vetett, a további liberalizálási, demokratizálási, reformfolyamatokat megakadályozta. Ezt a helyzetet az 1974-es alkotmány rögzítette és intézményesítette. A liberális, demokratikus reformerők kritikája szerint az 1974-es alkotmány a diktatúra jogi megnyilvánulása, mivel a demokráciát nemzeti homogenizációval helyettesítette, lényegileg nemzeti és nem területi föderalizmust jelentett. Szerintük a szuverént a különböző köztársaságokban egy-egy nemzet jelenti, így a föderalizmus kombattáns nemzeti föderalizmusként jelent meg, a formailag föderáció valójában konföderációként, vagy még úgysem működött. Megjegyzendő, hogy az ellenkező előjelű kritikát megfogalmazók, főleg a föderalisták és a föderális mezbe bújó centralisták véleménye szerint az alkotmány államjogi rendezőelve volt a legfőbb oka a jugoszláv válság kialakulásának, a föderáció működésképtelenségének.

Szerbiában a szerb politikai és főleg a kulturális, történelmi-társadalmi tradíciók fennmaradtak, túléltek mindkét Jugoszláviát. Erre a bázisra fel lehetett egy politikai stratégiát építeni. A délszláv népek kapcsolatrendszerétől a szerbek a szerb állam növekedését, erősödését várták. Az 1974-es alkotmány után különösen, de korábban sem következett ez be, a bürokratikus decentralizáció megerősödése 1974 után ezt még

inkább veszélyeztette. Ezért recentralizációs tendenciák jelentek meg, különösen Tito halála után, melyek hamarosan politikai alternatívaként jelentkeztek.

A válság elmélyülése idején egyéb gazdasági és politikai tényezők is szerepet játszottak a tagköztársaságok önállósulásában, illetve a rendszerváltás eltérő útjainak kialakításában. A szerbiai vezetés például a legerőteljesebben, a másik két köztársaságnál lényegesen jobban beavatkozott a piacgazdasággal szemben a gazdaságba, a pénzrendszerbe, bankrendszerbe. Saját gazdaságának "állami" centralizmusát erősítette. Piacellenes intézkedésekkel, az öngazgató, társult munkaszervezetek megszűnésével lényegében egy "államosítási" folyamat indult meg. A köztársasági költségvetés növelése, erőszakos szervezetek, paramilitáris szervezetek erősítése, felfegyverzése mindegyik tagköztársaságra jellemző volt, ebben nem volt lényeges különbség.

Mindegyik tagköztársaság, így Szerbia is az alkotmányos válság saját és nem összjugoszláv érdekű és szintű megoldásában volt érdekelt, vagyis Jugoszlávia széthullása kellett politikai hatalmuk, diktatúrájuk fenntartásához. Ezért minden konfliktus nemzetibe transzpolálva, a pluralizmus nemzetire korlátozva, a privatizáció nemzeti államosításként jelent meg a széthullást megelőző periódusban.

Szerbia esetében jelentkezett viszont a legsúlyosabban az az etnikai probléma, hogy a szerb nemzet szóródott szét a legjobban a volt Jugoszlávia, de magán a Szerb Köztársaság keretén belül is, így aztán például a horvátországi és a boszniai szerbek számára Jugoszlávia szétesése fizikai megsemmisülésükkel fenyegetett, ezért szinte törvényszerűen következett be, hogy ugyanúgy léptek fel Boszniával és Horvátországgal szemben, mint ahogy e két tagköztársaság Jugoszláviával szemben.

A rendszerváltás elindulása és első szakasza

Az elmondottak következménye már az indulásnál egy nagyon felemás, torz demokratizálódás volt, mivel lehetővé vált, hogy a párton belüli és kívüli reformerök vitorlájából kifogják a szelet, így azok vereséget szenvedtek, a nemzeti-nacionalista mezben fellépő konzervatívok győztek. Pedig jól, a kedvező feltételeknek – bár Szlovéniához és Horvátországhoz képest itt voltak a legrosszabb feltételei – megfelelően, azokat kihasználva itt is elindult a rendszerváltás folyamata. A liberális reformerök Tito halála után a Szerb Kommunista Szövetségen belül is kezdtek megerősödni, mozogni, előretörni. Az 1986 májusában szerb pártelnökké választott Szlobodan Milosevič azonban 1987 szeptemberében eltávolította a reformereket a szerb pártvezetésből, "megtisztította" a pártot. Ez döntő momentumnak számított. Ezzel összefüggő másik kulcsmozzanat volt, hogy a szerb agresszív törekvések felerősödtek, föderációs szinten és a többi tagköztársaság irányába egyaránt. Mindezek ahhoz vezettek, hogy a rendszerváltás keretei nem tárgyalások útján, az ellenzék és a reformerek kerekasztal- vagy egyéb formában megvalósuló kompromisszuma alapján, hanem egyoldalúan, a régi hatalom által meghatározottan alakult ki.

Az ellenzék megszerveződésének első intézményes megnyilvánulása a Belgrádban 1988. február 18-án megalakult Gondolat- és Véleménynyilvánítási Szabadság Védelmére Alakult Bizottság. A paradox helyzetet jelzi, hogy felhívásuk a szerb nacionalizmus megnyilvánulásait mutatja.

A Jugoszláv Kommunista Szövetségének 1988. május 29 – június 1. között megtartott országos konferenciája is megfogalmazta a reformok szükségességét, de ennek fő feltételül, kiindulópontként az alkotmány módosítását jelölte meg: "a pártnak...egységesen kell elvetnie a többpártrendszerre irányuló követeléseket, de ugyanígy a párt- és állami monolitizmus rendszerére való visszatérés követelményeit is, mert mindkettő visszafejlődést jelent a szocialista öngazgatáshoz viszonyítva" (Pándi 1991: 303–304). A maximális reformprogram a párton belül az egypártrendszerű hatalmi struktúra, a monopolisztikus hatalom "fokozatos önfelszámolással" történő túlhaladása, egyelőre a politikai pluralizmus többpártrendszert is magában foglaló elfogadása nélkül, a legális-intézményi kereteken kívüli politizálásnak csak korlátozott autonómiát biztosítva.

A Tito halála után egyre erőteljesebben szorgalmazott alkotmánymódosítási javaslatot elkészítik és megfelelő tömegtámogatással is alá kívánják támasztani. E célból 1988. november 20-án Belgrádban milliós tömegtüntetést szerveznek, többek között az alkotmánymódosítás mellett is. November 26-án kétéves vita után elfogadják a szövetségi alkotmánymódosítást. Még ugyanebben a hónapban 85 %-os szavazataránnyal Szerbia államfőjévé választják Szlobodan Milosevičet. 1989 májusában a Szerb Nemzetgyűlés elnökévé is megválasztják, majd 1989. november 12-én közvetlen választással, 79,08 %-kal ismét őt választják Szerbia elnökévé. Bár szerb pártelnöki funkciójáról ezzel párhuzamosan lemond, egyértelműen kibontakoznak egy személyi, katonai, "baloldali populista", nacionalista diktatúra körvonalai Szerbiában.

Időközben tovább folytatódik az ún. antibürokratikus forradalom is. 1989. június 15-én egymilliós tüntetést tartanak az első rigómezei csata évfordulóján és színhelyén Milosevič mellett. A Szerb Kommunista Szövetség XI. kongresszusa 1989. december 17-én mind föderációs, mind köztársasági szinten elutasítja a többpártrendszert, kiáll a föderatív Jugoszlávia és az egységes JKSZ mellett. Ez a konzervatív erők felülkerekedését jelezte. Miután a párt volt Jugoszlávia föderatív berendezkedésének, fennmaradásának egyik fundamentuma, a többpártrendszer bevezetése ezt, és ezen belül Szerbia kiváltságos helyzetét is fenyegette, a demokratikus reformokat a szerb nemzeti érdekekre hivatkozva lehetett oponálni.

1990 januárjában a konzervatív erők a JKSZ rendkívüli kongresszusának kieroszakolásával akarták a többpárti választásokat és a reformerők horvátországi és szlovén, és ezzel föderációs szintű előretörését megakadályozni. A kongresszus azonban megszavazza a JKSZ monopóliumáról történő lemondását. Ennek nyomán a szövetségi képviselőház is megkezdi erről az alkotmánymódosításról a vitát.

Időközben 1990. január 5-én megalakult a Szerb Nemzeti Megújulás, amely március 14-én a Szerb Szabadelvű Mozgalommal egyesülve veszi fel a Szerb Megújulási Mozgalom (SPO) nevet, létrehozva ezzel az első szervezett ellenzéki pártalakulatot.

Menetközben alkotmányos válság is kibontakozott, mivel nem tudnak megegyezni a föderáció új elnökéről. A JKSZ is felbomlik, a rendkívüli kongresszus folytatási kísérlete kudarcra végződik. Feloszlata előtt a küldöttek felhívást fogadtak el az országos többpárti választások megrendezésére.

Szerbiában népszavazáson döntenek arról 96,8 %-os arányban, hogy előbb lesz új alkotmány, és csak ezt követően rendezik meg a többpárti választásokat. Ez a hatalmon lévők számára kedvezőbb, több lehetőséget biztosít nekik a rendszerváltó folyamat irányítására, illetve meglovagolására.

1990. július 16-án Szerb Szocialista Párt (SPS) néven a KSZ egyesül a Szerb Dolgozó Nép Szocialista Szövetségével.

1990. július 31-én Reformerek Szövetsége (SRSJ) néven összjugoszláv párt jön létre A. Markovič miniszterelnök vezetésével.

1990 szeptemberében megszületett az új szerb alkotmány, valamint a többpárti választásokról szóló törvény.

1990. október 3-án tizenhárom szerb ellenzéki párt ultimátumban követelte a többpárti választások elhalasztását és egy új választási törvény kidolgozását. Az elhalasztás az ellenzék, és a demokratikus rendszerváltás szempontjából azért lett volna fontos, mert Szerbiát is azon országok közé sorolhatjuk – Albániához, Bulgáriához és Romániához hasonlóan (Simon 1995: 4) –, ahol a demokratizálódási, pluralizálódási folyamat lassúsága miatt a választás időpontjához képest túl késői pluralizálódásról, illetve túl korai választásról beszélhetünk. A demokratikus ellenzéki pártok kialakulatlansága, és a volt állampárt korábbi monopóliumából következő szervezeti és egyéb előnyök miatt az új politikai szervezetek számára hátrányos volt a választások túl korai kiírása. A korábbi választási rendszert reprodukáló egymandátumos, egyéni választókerületi, többségi rendszer is a volt állampárt számára volt egyértelműen kedvező.

A választások előtt, 1990. november 20-án a JK SZ örököséiként megalakul a Kommunista Szövetség–Mozgalom Jugoszláviáért.

1990. december 9-én és 23-án megrendezik az első többpárti parlamenti választásokat. Egyidejűleg elnökválasztást is tartanak, melyen Milosevič már az első fordulóban fölényesen nyert 65,34 %-os szavazataránnyal (Pándi 1991:364). Az elnökválasztás és a parlamenti választás egybekapcsolása egyértelműen a rendszerváltást csak formálisan meghirdető, valójában azonban pozícióinak, kiváltságainak megtartása érdekében felülről irányítani, kihasználni kívánó konzervatív régi hatalmi elit átmentését segítette elő.

Szerbiában tehát a többoldalú folyamatok eredőjeként, ellentmondásos hatások következményeképpen megerősödött az állampárt. Többek között ezzel válik jellegében egyre eltérőbbé az egyes tagköztársaságok fejlődése, és ez az utódállami keretekben még inkább felerősödik majd. A szerb államiság ezzel párhuzamos megerősödése homogenizáló hatású és nem pluralizálódást elősegítő Szerbián belül. (Jugoszlávia vonatkozásában a hatás ellentétes, ott nemzeti-etnikai alapon pluralizáló.)

Az átmenet politikai struktúrája Szerbiában lényegében egy prezidenciális rendszer jellegzetességeit mutató, legalább fél-prezidenciálisnak tartható, közvetlen elnökválasztással, erős elnöki hatalommal, az elnökkel, mint a végrehajtó hatalom fejével. Az elnök lényegében elmozdíthatatlan, hatalma szinte korlátlan.

A törvényhozó hatalom legfőbb letéteményese Szerbiában a korábbi küldöttrendszerű háromházas szisztémát felváló egykamarás képviselőház. Az első többpártrendszerű választáson kétfordulós, egyéni kerületi, többségi rendszer volt érvényben. Az első fordulóban 71,49 %-os, a másodikban 48,33 %-os volt a részvételi arány (Pándi 1991: 363), ami nem tér el lényegesen a másik két tagköztársaságban tapasztaltaktól. A kampányegyenlőség Szerbiában egyáltalán nem érvényesült. Visszaéléseket is megállapítottak, amelyek azonban a választások kimenetelét lényegében nem befolyásolták. A parlamenti választásokkal egyidőben nem tartottak helyhatósági választásokat, ellentétben a másik két utódállammal, ami ismételten a rendszerváltás vontatottságát, felemásságát húzza alá.

A szerbiai parlamenti választások eredményeképpen a 250 tagú parlamentben a Szerb Szocialista Párt (SPS) 195 mandátumot szerzett, az öt követő Szerb Megújodási Mozgalom csak 19-et. A Demokrata Párt 7, az Állampolgári Csoportosulás szintén 7, a VMDK 5, a Szerb Parasztpárt 2, a Muzulmán Demokratikus Reformpárt 1, – az egyéb kategóriába sorolt további hét párt illetve pártszövetség 14 helyhez jutott a törvényhozásban. A többségi választási rendszerekre jellemző aránytalanságot tükrözi ez a szokatlanul nagyarányú "mesterséges abszolút többség", mivel a legnagyobb párt a szavazatok 49 %-ával a mandátumok csaknem négyötödét (78 %-át) szerezte meg (Vujovics–Brdarevics 1992: 59). Egy arányosabb választási rendszer nyilvánvalóan ennél kiegyenlítettebb mandátumelosztást eredményezett volna. Nem véletlen, hogy az uralkodó állampárt az első többpárti választásra olyan rendszert választott, amely a legnagyobb pártnak a legnagyobb mandátumpreferenciát tudja biztosítani. Így az sem véletlen, hogy a választási rendszerről a választások előtt és után is éles vita folyt. Sokak véleménye szerint a szerb helyzetben az arányos választási rendszer lenne egyedül üdvözítő. Ugyanis éles konfliktusokkal terhes, sokféle érdek-összeütközésekkel teli helyzetben ezt tartják az egypártrendszerrel a demokratikus többpártrendszerre való békés átmenet legoptimálisabb útjának. E felfogás szerint csupán a demokrácia "mikrocosmos" koncepciója, vagyis a törvényhozásban a társadalmi tagoltságnak, érdek- és vélemény-pluralitásnak a megjelenése teremthet demokratikus atmoszférát, erősítheti a döntések iránti bizalmat, segítheti elő az alapkérdésekben megteremtendő konszenzust. Kétségtelen, hogy ezt egy arányos választási rendszer jobban biztosítaná. Egy arányos, tisztán pártlistás szavazás szimulálásával az 1990-es választások eredménye alapján a Szerb Szocialista Párt 195 helyett 118, a Szerb Megújodási mozgalom 19 helyett 40, a Demokrata Párt 7 helyett 19 képviselőt küldött volna a parlamentbe, és így tovább. Több párt került volna be a parlamentbe, mivel az egyéb kategóriába tartozó pártok is 27 mandátumot szereztek volna. Így tehát egy arányos, listás választási rendszer frakcionalizáltabb, polarizáltabb parlamenti pártrendszert hozott volna létre.²

Ennek a fiktív számításnak a tényleges eredményekkel történő összevetése ugyanakkor azt is megmutatja, amit a jugoszláv helyzet más elemzői a választáspolitikai irodalom megállapításaival alátámasztva állapítanak meg, hogy a többségi rendszer viszont stabilabb törvényhozó és végrehajtó hatalom megteremtését segíti elő, elkerülhetőbbé teszi a politikai folyamatok instabillá válását, a döntéshozatal blokkolását, patthelyzet kialakulását, és így alkalmasabb az átmenet dinamikus változó politikai folyamatainak követésére. Hozzáteszik még, hogy ez a választási szisztéma rugalmasabb, demokratikusabb, jobban tudja a többség akaratát megjeleníteni és hatékonyabban képes azt megvalósítani.

Az 1990-es választások tapasztalatait figyelembe véve Szerbiában tovább folytatódott az elméleti és politikai vita a két szisztéma hívei között. A kérdést azonban itt sem – annál is inkább, mert a politikai kultúra alacsony színvonala ezt még kevésbé segítette elő – teoretikus érvek, hanem a politikai erőviszonyok, a domináns politikai erők akarata, érdeke döntötte és dönti el, olyan irányba, amely a fennálló hatalmi viszonyoknak, a hatalom elsajátításának illetve megtartásának, megerősítésének, és a konkurens megsemmisítésének legjobban megfelelő választási rendszert hozott létre Szerbiában az 1990-es, majd az azt követő választásokra. Ez döntötte el, hogy – ellentétben például a magyar kompromisszumos, vegyes szisztémával – az első,

² A szimulált modell alapján történő számítás Kovács László Imre segítségével készült.

"founding election" választási rendszere semmiféle arányos, kompenzációs mechanizmust, semmilyen kompromisszumos elemet nem tartalmazott. Ezzel intézményi keretet biztosított egy felülről vezényelt, a rendszerváltást csak formailag megvalósító politikai folyamatnak, a régi rendszer átmentésének. A meghatározó parlamenti többség segítségével kiépített hatalmi struktúra és pozíciók birtokában a választási rendszer változtatását, bizonyos arányosító-kompenzációs mechanizmusokkal történő ellátását, vegyes jellegűvé alakítását a későbbiekben már az uralkodó párt egyeduralmának veszélyeztetése nélkül lehetett megtenni.

Anélkül, hogy mélyebb választáspolitikai fejtegetésekbe bocsátkoznánk, annyit el kell mondani, hogy a két rendszer merev szembeállítását elméletileg sem jogos, az átmenet körülményei között pedig különösen inadekvát, mivel erőszakkal beavatkozik a társadalmi folyamatokba, a politikai keretek egyirányú, idő előtti, hatalmpolitikai szempontú meghatározásával. Más irányú kutatásaink, a nemzetközi gyakorlat és a magyar választási rendszer tapasztalatai alapján magunk is azokat a véleményeket osztjuk, melyek szerint egy vegyes – nemcsak formailag, hanem tartalmilag is – rendszer irányába történő elmozdulás adekvátabb, a demokratikus átalakulást jobban szolgálta volna, mint akár az 1990-es, akár egy vele teljesen ellentétes szisztéma (M. Jovanovics 1992: 17–26).

A választáson induló pártok számát kifejező választási pártrendszer meglehetősen frakcionalizált képet mutat, az ún. atomizált többpártrendszer jellegzetességeire emlékeztet, amennyiben sok kis párt, csekély támogatottsággal indult a választásokon. Ezek közül 15 párt jutott mandátumhoz, ami szélsőségesen polarizált többpártrendszert jelentene a parlamenti pártrendszer vonatkozásában, ha csupán a pártok számát vennénk tekintetbe. Az ún. effektív pártszám³ azonban, amely a pártok tényleges mandátumnagyságrendjeit veszi tekintetbe, lényegében egy domináns pártrendszert mutat. A szerb választáson ugyanis lényegében két erő, az utódpárt és az antikommunista, szélsőséges nemzeti-konzervatív erők harcoltak egymással. A liberális-demokrata irányzatot, erőket megjelenítő pártok (lásd a Demokrata Párt 7,41 %-os első fordulóbeli eredményét, és 7 mandátumát) nem érhetek el számottevő eredményt. A versengésből a szocialista nacionalizmust megtestesítő utódpárt került ki győztesen. A kialakulóban lévő pártrendszer szempontjából a választási rendszerek és a pártrendszerek még egy összefüggésére kell utalnunk, nevezetesen arra, hogy a többségi választási rendszerek nem kedveznek az újonnan létrejövő pártoknak, hacsak nincs egy olyan integratív tényező, amely ezt a negatív hatást ellensúlyozni tudja, és valódi "founding election"-né, rendszerváltást legitimáló választássá tudja tenni az első demokratikus többpárti választásokat. Amint arról korábban már szó volt, ez Szerbiában nem, vagy legalábbis nem tisztán jelent meg.

Az 1990-es választás választási földrajzi jellegzetességeket is mutat. Ezen a választáson az SPS a szűkebb Szerbia területén és a koszovói szerbek szavazatával nyert, a vajdasági 56 mandátumból viszont az ellenzék húszat szerzett meg, és a fővárosban is az ellenzék az erősebb, a Demokrata Párt összes mandátumát itt szerezte.

³ A "pártok effektív száma" (N) elnevezésű mutató a pártokat relevanciájuk, tényleges súlyuk alapján méri, és nem csupán számuk alapján. Hat azonos szavazataránnyal rendelkező párt esetén N=6 lenne. Az 1990-es magyar választások alapján ez a mutató 3,8 volt, vagyis a szavazatarányoknak megfelelően, súlyozottan, bonyolult matematikai módszer, a Herfindahl–Hirschman-féle koncentrációs index segítségével próbálja ez a mutató a pártrendszereket a pártok tényleges súlyának megfelelően mérni. A mutató kiszámításának részletes leírását lásd: *Laakso-Taagepera* 1979.

Az elmondottakon kívül az első szerb demokratikus választás eredményében nagy szerepet játszott a civil társadalom fejletlen volta, az alternatív mozgalmak kialakulatlansága, a politikai kultúra alacsony szintje, erősen érzelmi-indulati beállítottsága. Szerbiában mindezek következtében az első választás eredményeiben, tartalmában tulajdonképpen nem az átalakulást szolgálta, nem tekinthető igazából "founding election"-nek, lényegében a hatalom folytonosságának, a régi elit uralmának a legitimálását, "többpárti" választások általi eltakarását jelentette. Itt a változások ellenőrzés alatt tartása elősegítésének szerepét játszották el a választások. Ennek ellenére a demokratikus, többpárti választás intézménye, annak bármilyen formáját alkalmazzák is, a választási magatartások megváltozásával, az ideológiai manipuláció háttérbe szorulásával, a nemzeti mez lekopásával, az igazi demokratikus átalakulás hiányának tudatosulásával, és egy tényleges demokratikus erő, alternatíva megerősödésével egy valódi demokratizálás eszköze lehet, tartalmában is valódi "founding election" keretét jelentheti.

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy Szerbiában a rendszerváltás törést szenvedett, elhalasztódott, még hatalomváltás sem következett be. Az első periódusban – de ez az elmúlt négy éves időszak egészére is igaz – lényegében csak hatalmi-személyi csatározások folytak, a miloseviči politikának reális alternatívája nem jött létre. Kísérletek történtek ilyen alternatíva megfogalmazására, de kormányképes erő ebből eddig még nem alakult ki.

A rendszerváltó folyamat alakulása Jugoszlávia megszűnése és Kis-Jugoszlávia létrehozása után

1992-ben az ellenzék megpróbálta egyesíteni erőit, hogy növelje esélyeit egy SPS-sel szembeni versenyképes alternatíva felmutatására. Május 23-án négy párt, Draskovič SPO-ja, Kostunica Szerb Demokrata Pártja (DSS), és két parlamenten kívüli kis párt, Nikola Milosevič Szerb Liberális Pártja és Dusan Mihajlovics Új Demokrácia–Mozgalom Szerbiáért elnevezésű szervezete megalakította a Szerbiai Demokratikus Mozgalmat (DEPOS). Később csatlakozott M. Babics Szerb Parasztpártja is. A DEPOS legfőbb irányító szervében, a 47 tagú Végrehajtó Tanácsban a pártpolitikuskon kívül független értelmiségiek is helyet foglaltak (Andrejevich 1992:9).

Ugyanebben az évben a demokratikus átmenet megtorpanása, valamint a háború és az embargó következtében kialakuló krízisre válaszul három alternatíva is megfogalmazódott. A Demokrata Párt mérsékelt szárnya, a DEPOS-ba tömörült ellenzéki erők és az SPS és a Szerb Radikális Párt (SRS) közeledését bíráló akkori szövetségi elnök Dobrica Csozics is megpróbált kibontakozási javaslatokat tenni, melyek azonban nem realizálódtak. A mérsékelt demokraták Milosevič megbuktatását és hatalmi rendszerének demokratikus irányba történő átalakítását fokozatosan képzelték el. Az 1992 június elején nyilvánosságra hozott "Tervezet a polgárháború elkerülésére" című dokumentumuk koalíciós kormányt, Ideiglenes Államtanácsot, alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat, a Kis-Jugoszlávia néven létrehozott szövetségi államalakulat befagyaszttását javasolta. Ez a tervezet a Demokrata Párt szakadásához vezetett, a V. Kostunica nevével fémjelzett radikálisok létrehozták a Szerb Demokrata Pártot, amely a DEPOS-hoz hasonlóan egy olyan kelet-európai típusú átalakítást támogatott, ami kezdettől radikális, és nem fokozatos rendszerváltást jelentett. Ez a már

a DEPOS létrehozásában is részt vevő csoport a pártszakadás után önálló pártként volt tagja a demokratikus ellenzéki szervezetnek.

Csoszics elképzelése szerint minden szinten új választást kellene tartani, mégpedig egy olyan új választási törvény alapján, amely egyenlő versenyfeltételeket teremt az ellenzék számára. Az új választási törvényt egy, az ellenzék részvételével tartott kerekasztal dolgozná ki, egyfajta "politikai tanács". Ezt a magyar átalakuláshoz hasonló fokozatos, kompromisszumos átmenetet felvázoló elképzelést a Demokrata Párt egyes csoportjai, sőt a Szocialista Párt egy kis frakciójából alakult Szociáldemokrata Párt is elfogadhatónak találta, megvalósítása azonban az adott politikai konstellációban lehetetlennek bizonyult.

E két, a régi struktúra keretein belüli rendszerváltó elképzeléssel szemben a DEPOS radikálisabb, Milosevič és hatalmi-intézményi rendszerének azonnali, kompromisszum nélküli felváltását tartalmazó forgatókönyvet vázolt fel, parlamenten kívüli eszközöket, tömeges utcai demonstrációkat is felhasználva (lásd a június 28–július 5. közötti eseményeket). Ők a kerekasztalt ideiglenes törvényhozó hatalommal ruházták volna fel, ideiglenes kormányt kívántak létrehozni a Szocialista Párt nélkül, vagy minimális részvételével. Ennek a scenáriónak a legnagyobb veszélye az volt, hogy aligha lett volna alkalmas a polgárháborús veszély csökkentésére. Realizálásának lehetőségét csökkentette egyrészt az, hogy Milosevič támogatottsága, ha csökkenő tendenciát mutat is, a szerb etnikumon belül továbbra is erőteljes – különösen a falvakban és a jelentős nagyságrendű állami szektor munkásai között –, másrészt pedig az, hogy a DEPOS-"koalícióban" a monarchistáktól a Reformpárton keresztül a "Polgárok Tanácsát" alkotó baloldali értelmiségig húzódo irányzatok foglaltak helyet. Mindezek a csoportosulások csak egyetlen dologban értettek egyet, nevezetesen abban, hogy amíg Milosevič hatalmon van, nem lehet szó rendszerváltásról, minden további lépésnek tehát az ő eltávolítása a feltétele. Az 1992-es szerbiai elnökválasztáson azonban Milosevič 55,9 %-ot kapott, megelőzve a függetlenként induló M. Panic szövetségi miniszterelnököt, akinek indulását formai okokra hivatkozva hosszú ideig meg akarták akadályozni. A szerb elnök népszerűsége tehát csökkent, de a választók abszolút többsége továbbra is mögötte állt.

Az oppozíció megosztottsága természetesen Milosevič és pártja pozícióit erősíti, és egyelőre egészen napjainkig hátráltatja egy valódi, életképes ellenzéki alternatíva realizálását. Egy sor nemzetközi, belső politikai és gazdasági tényező, a többi utódállamban történtek, és a velük való kapcsolat alakulása befolyásolja a szerbiai átmenet sorsát, ezért az ezekben történő változásoktól nagymértékben függ a rendszerváltás lehetősége Szerbiában.

A demokratikus politikai fejlődés következő jelentős állomása az 1992 decemberi előrehozott szövetségi, köztársasági és helyi választások. Erre a második választásra "vegyes" rendszert vezettek be, listás és egyéni résszel, 5 %-os küszöbvel. Erre a választásra 95 párt, csoport és szövetség regisztráltatta magát. A köztársasági választáson a Szerbiai Szocialista Párt a szavazatok 28,77 %-ával 101 (40,4 %), a Szerb Radikális Párt 22,58 %-kal 73 (29,2 %), a DEPOS 16,89 %-kal 50 (20 %), a VMDK 2,98 %-kal 9 (3,6 %), a Demokrata Párt–Vajdasági Demokrata Reformpárt koalíció 5,68 %-kal 8 (3,2 %), Zs. Arkan független Polgári csoportja 0,37 %-kal 5 (2 %), a Parasztpárt 2,71 %-kal 3 (1,2 %), a Muzulmánok Demokratikus Reformpártja 0,13 %-kal 1 (0,4 %) mandátumot szerzett (BORBA 8. I. 1993.). Az egypárti kormányalakításhoz szükséges abszolút többség így nem jött létre, de egyeb

kormányképes erő és alternatíva hiányában az SPS a radikálisok támogatásával csaknem 70 %-os parlamenti támogatottság birtokában alakíthatott kormányt. A semmilyen programmal nem rendelkező régi-új kormány (az előző kormány minisztereinek kétharmada kapott ismét megbízást) elnöke Nikola Sainovics lett.

A program és koalíciós megállapodás nélküli ingatag kényszerházasság azonban nem volt hosszú életű, hamar felbomlott, nem elsősorban politikai, programbeli eltérések, hanem a két párt vezetőjének személyi – hatalmi ambíciói, hatalmi harca miatt. A radikálisok szembefordultak a szocialistákkal, megvonták tőlük a parlamenti támogatást, és bizalmatlansági indítványt nyújtottak be ellenük. Céljuk az SPS-en belüli három irányzat(kommunista, demokrata és nacionalista) szembeállítására, és ezzel saját szavazóbázisuk növelése volt. Milosevič sorozatos engedményei ugyanis nem elégtették ki őket, pozícióikat tovább akarták növelni az uralkodó párt és az ellenzék rovására egyaránt. Az ellenzék soraiban zavart keltett a bizalmatlansági indítvány. Végül Vuk Draskovič SPO-ja támogatásáról biztosította azt, ami el is döntötte volna az indítvány sorsát. A törvényhozás munkája így lehetetlenné vált. Milosevič a bizalmatlansági szavazást megelőzendő 1993. október 20-án a parlamentet feloszlatta és 1993. december 19-re kiírta a választást.

A választásokon azonban a radikálisok szempontjából nem a várt eredmény született. Seselj pártja a korábbi 73 helyett mindössze 39 mandátumot szerzett. A szocialisták 22 hellyel növelték képviselőik számát, a legnagyobb előretörést pedig relatíve a Demokrata Párt könyvelhette el, 7 helyett 29 képviselővel rendelkezik az új parlamentben. A DEPOS öt képviselői helyett vesztett a korábbihoz képest.⁴

A választási eredmények alapján egy kisebbségi kormány vagy valamilyen koalíció létrehozása jöhetett számításba, ellenkező esetben újabb választás kiírása válik szükségessé. Az SPS stabil és demokratikus kormányt szeretett volna létrehozni. Egyetlen párt sem volt azonban hajlandó támogatni egy kisebbségi szocialista kormányt. A koalíciót egyedül a Dindics vezette Demokrata Párt nem zárta ki, de nagy kérdés volt, hogy ez a pragmatizmus meddig terjed, milyen pozíciókért cserébe lépnének be a koalícióba, és milyen engedményekre hajlandó Milosevič pártja. Végül a megoldás sajátos lett, sikerült az Új Demokrácia hat és a Demokrata Párt két képviselőjének a támogatásával kormányképes többséget létrehozni. Így három hónapos huzavona után megalakulhatott Mirko Marjanovics kormánya. Ezzel egyelőre elnapolódott Vuk Draskovič forgatókönyve, aki addig jósolt választásokat, amíg Milosevič pártja nem szerez abszolút többséget.

A szerb pártrendszer jellegzetességeinek összefoglalására már történt kísérlet a magyar szakirodalomban (Juhász 1993: 446–466; Navracsics 1995: 54–61). Az elemzés kiindulópontja a társadalmi szerkezet, a szerb társadalmi és politikai struktúra tagolatlanlansága. A hétmillió választópolgárból 2.297.090 a társadalmi szektorban foglalkoztatott, a vállalkozó és a magánszektorban dolgozók száma: 170.000 (Brankovics 1992: 63). A gazdasági rendszerváltás leállt, illetve eltorzult. Ennek társadalmi és politikai konzerváló hatása van. Jellemző a társadalmi differenciálatlanság, az eltorzult társadalmi rétegzettség, és az, hogy a politikai rendszer nem a valós, hanem manipulált törésvonalak mentén funkcionál. A szervezetek, a politikai pártok, a pártosodási folyamatok nem a tényleges törésvonalakra épülnek. Kizárólag az etnikai

⁴ A szerb választási rendszer leírását, fejlődését, a két választás részletes elemzését, a választási kampányokat, a pártok választási tevékenységét magyar nyelven lásd *Zilahi* 1993.

törésvonal, az etnikai alapú pártosodás, szerveződés egyértelmű. Ezen belül a modernizáció-tradicionalizmus elsődleges törésvonalat lehet kimutatni. Stabil politikai és ideológiai megoszlás nincs, karizmatikus személyiségek köré épülés, speciális, ad hoc jellegű tagoltság, pártosodás a legjellemzőbb vonása a szerb pártképződésnek (Navracsics 1995: 56).

A Lipszet–Rokkan féle törésvonal-elméletet a szerb választási eredményekre és a választói magatartásra alkalmazva Srećko Mihajlović megállapította, hogy minden törésvonal a tradicionalizmus és a modernizáció, a tradíció és a változás, a status quo megőrzése és a fejlődés összeütközésén alapszik. Ezen az alapon a megosztó törésvonalak: apolitikusság–politikai aktivitás, nemzeti–polgári, etatizmus–civil társadalom (Mihajlović 1992: 129–139).

A szerb politikatudományi irodalomban folyó vitát illetően egyetértünk azzal, hogy deskriptív megközelítésben lehet beszélni többpártrendszerű demokráciáról, pluralizmusról, versengő választásokról, bár ez normatív értelemben kétségtelenül meglehetősen korlátozott (Navracsics 1995: 56), az említett társadalmi és politikai tagolatlanság miatt és a háború körülményei között, amely megakasztotta az amúgy is csenevész pártosodást.

A szerb pártok inkább mozgalmi jellegű, mint szavazatokért versengő professzionális szervezetek. Személyi függőségen alapulnak, és nem a modern pártokkal szembeni elvárásokat, követelményeket, modern pártfunkciókat teljesítő intézmények. Ez további, folyamatos átrendeződéseket, labilitást, bizonytalanságot, szakadási folyamatokat involválhat. Példa erre a DEPOS széthullási folyamata, amely a merev, hierarchikus, személyi önkényen alapuló vezetés és szerveződés ellen irányul. A Demokrata Pártban végbement vezetőváltás, vagyis D. Mícunovics felváltása Z. Dindics-csel is ebbe az irányba mutat. A pártok alig mutatnak fel tényleges alternatívákat. A legutóbbi periódusban, a választásokat követően bizonyos folyamatok elindultak, hogy ez tartósnak vagy átmenetinek bizonyul-e, még egyáltalán nem dőlt el, továbbra is kérdéses a tényleges pártosodás, a pártok közötti és a pártokon belül megjelenő alternatívitás megjelenése. Egyelőre azonban csupán személyi és nem politikai alternatívitás figyelhető meg, érdekalapú racionális politizálás kialakulása nem látható. A szerbiai pártrendszerre ható belső és külső tényezők inkább a fragmentáltságot és nem az integrációt segítik elő.

A pártok, mint politikai szervezetek stabilizálódási folyamatának befejezetlensége és az egész pártrendszer kiépülésének fogyatékoságai alapján jogosan beszélhetünk csonka intézményesülési folyamatról. Valamiféle országos intézményesültséggel csak az SPS rendelkezik. A szerb parlamentben lévő pártok száma 1990 óta fokozatosan csökken. Bár a választáson résztvevő pártok száma nem változott lényegesen, de 1990-ben tizenöt, 1992-ben kilenc, 1993-ban már csak hét párt jutott a parlamentbe. A függetlenek is fokozatosan eltűntek a politikai életből, 1992-ben 56-ból egy, 1993-ban 39-ből egy független jelölt sem jutott mandátumhoz. Ilyen értelemben tehát beszélhetünk a szerb parlamenti pártrendszer bizonyos stabilizálódásáról is.

Más oldalról azonban a szerb pártosodási folyamat korántsem tekinthető befejezettnek. A választások óta szakadás történt a DEPOS-ban, a Demokrata Pártban (DS), a VMDK-ban és Szerbia Demokrata Pártjában. Ez azt mutatja, hogy elindult a háború utáni átrendeződéssel várható, érdekalapú politikai tevékenység megalapozása, a valódi társadalmi-politikai törésvonalak mentén kialakuló politikai tagoltság kialakulása. A szerbiai pártrendszert Navracsics – Sartori, Körösnéyi és Goati alapján – polarizált

pluralizmusnak tekinti. Szerinte a parlamentben lévő pártok közül hat politikailag releváns pártnak tekinthető, ami nagy számot jelent, és ezen túl is rendelkezik a szerbiai pártrendszer a polarizált pluralizmus jellemzőivel (Navracscics 1995: 60–61).⁵

1994-et joggal nevezik egyes elemzések az ál/félfordulat évének (Kelet-Európai Tükör 1994–1995), mind gazdasági, mind politikai szempontból. Ez a belpolitikában az 1993 decemberi választások eredményeiben, illetve ezeknek az eredményeknek a politikai erőviszonyokra, pártokra gyakorolt hatásában jelent meg. Ennek fő jellemvonása a választók "deradikalizálódása", ami egyrészt az erőviszonyok kiegyenlítetté válásában, a Demokrata Párt és a Szerbiai Demokrata Párt előretörésében, másrészt a radikálisok jelentős visszaesésében nyilvánult meg. V. Goati és V. Vasovics értékelése szerint egy ötpárti rendszer kialakulása tűnik a legvalószínűbbnek, ahol egy pártnak sincs abszolút többsége (Goati–Vasovics 1994). Ez véleményünk szerint kissé korai következtetés, mert bár matematikailag valóban nincs a Szocialista Pártnak egyedül abszolút többsége, azonban az elnöki típusú rendszer, a hatalom erősen kumulatív jellege, a monopóliumok és privilégiumok egész sora, a már említett effektív pártmutató egy domináns pártrendszer jellegzetességeit mutatja. Kétségkívül viszont, hogy – ha egyelőre még gyenge és bizonytalan alternatívaként is – megjelent egy esetleges másik hatalmi paradigma esélye, egy kétpólusú politikai rendszer felé haladás halvány jele. Ezt az álláspontunkat látszanak alátámasztani az 1994 második felében lezajlott helyi választások eredményei is, az ellenzéki erők sikereivel. Igaz, hogy ez meglehetősen alacsony választási részvétel mellett következett be, ami a közvélemény apátiájának, dezorientáltságának egyik jele.

A politikai továbbfejlődés iránya, a rendszerváltás, a demokrácia perspektívája ebben a tagköztársaságban nagymértékben függ az embargó feloldásától, illetve a politikai elit magatartásától. Az említett ál/félfordulat elegendő a hatalom megtartására, de a politikai demokrácia továbbfejlesztésére nem, a politikai elit továbbra sem igazán érdekelt egy valódi demokrácia létrehozatalában, mert ez hatalmát veszélyeztetheti. Egyelőre továbbra is az uralkodó politikai párt, a politikai elit engedményekre való készségétől, kompromisszumra való hajlandóságától függ a demokrácia sorsa. Az említett néhány új jelenség azonban perspektivikusan megnyithatja az utat, hogy a béke, a konszolidáció megteremtése után Szerbia előtt is megnyíljon egy valódi demokrácia lehetősége. A félbeszakadt pluralizálódási és demokratizálódási folyamat valószínűleg csak a háború után folytatódhat, mert addig a szocialisták bukása nem várható, márpedig e folyamat folytatásához a valódi demokratikus pártok kialakulása és hatalomra jutása elkerülhetetlen.

A politikai, pártosodási, választási elemzések alapján, a parlamentáris demokrácia kialakulása felé vezető út a három volt jugoszláv tagköztársaság közül leggyöröngyösebbnek Szerbiában, illetve Kis-Jugoszláviában látszik, ez a térség tűnik a legmesszebbre lévőnek Európától. A liberális piacgazdaság és a parlamenti tömegdemokrácia kialakulása még nagyon távolinak tűnik. A Lengyel László által leírt forgatókönyvek közül egyelőre Szerbiában a tekintélyelvű antikapitalista diktatúra és a populista állampárti vagy elnöki rendszer alternatívája tűnik reálisnak (Lengyel 1994: 22).

⁵ Az elemzők abban a kérdésben nem foglalnak állást, hogy mérsékelt, vagy szélsőségesen polarizált pluralizmusról van-e szó. Ezt valóban nagyon nehéz a szerb, de a többi posztjugoszláv – és ez általában így van a többi átmeneti rendszernél is – esetben meghatározni. Véleményünk szerint a szerb pártrendszer inkább a mérsékelt pluralizmushoz áll közel.

Horvátország

Horvátország közjogi és politikai helyzete, elhelyezkedése a volt Jugoszláviában

Horvátország nagyságrendjét, politikai súlyát tekintve a második legnagyobb tagköztársasága volt az egykori Jugoszláviának. Szerbia és Horvátország viszonya, a kisebbik délszláv népcsoport szerbekkel való együttélésének történelmi tradíciói és mindenkori állapota alapvető meghatározója a "jugoszláv kérdésnek", az ebben a térségben lejátszódó politikai folyamatoknak. Horvátországot területi veszteségek és nyereségek egyaránt érték a "titói Jugoszláviában", az egyenlőtlen föderáció hátrányai, a szerb centralizálási, "kvázi-föderalista" törekvések erősen sújtották, bár talán nem olyan mértékben, mint a fejlettebb Szlovéniát. Ugyanakkor, mint a szerbekkel egyenrangúnak tartott államalkotó nemzetet, szláv etnikumot politikai értelemben Szlovéniánál is érzékenyebben érintették a nemzeti identitásukat, nemzeti érzésüket sértő nagyszerb, hegemon, centralizáló törekvések, a föderáción belüli egyensúlyt, paritást veszélyeztető, majd megbontó kísérletek.

Horvátország lakosainak száma 4.760.300. A horvát etnikum a népesség 77,9 %-át, a szerb 12,2 %-át alkotja. Ez az arány egy különleges horvát–szerb viszony kialakulásához vezetett a köztársaságon belül, a horvátországi szerbekkel kapcsolatos kérdések ránehezedtek a rendszerváltás folyamatára.

A gazdasági és társadalmi struktúra másik fontos, a rendszerváltó politika szempontjából releváns sajátossága, hogy a horvát gazdasági érdekek sokkal jobban kötődnek Szerbiához, mint a szlovének, a szerb–horvát kötelékek erősebbek, mint a szerb–szlovén, és így a rendszerváltó hajlam is óvatosabb, visszafogottabb, kompromisszumra hajlóbb volt. Ugyanakkor a nemzeti elem erősebb szerb–horvát viszonylatban, ami erről az oldalról megint csak a modernizációs, liberális-demokratikus reformerek számára jelentett visszahúzó erőt.

Horvátország a nemzetközi megítélés, a belső folyamatokra történő nemzetközi hatás szempontjából is skizofrén helyzetben volt. A nagyhatalmak érdekeltsége Jugoszlávia fennmaradásában – az ország nemzetközi és geopolitikai szerepe miatt – a horvát átalakulást ellentmondásosan befolyásolta. A status quo fenntartása irányába ható érdekek azonban a rendszerváltó folyamatot is visszafogták, ha nem is olyan mértékben, mint Szerbiában, de erőteljesebben, mint Szlovéniában.

A föderáció utolsó időszakában bekövetkező decentralizálás következtében a politikai- és pártirányítás, a rendőri erők a köztársaság kezébe kerültek, ami a rendszerváltásban ellenérdekelte konzervatív erők pozícióit erősítette a reformerekkel szemben.

Az elmondottaknak is szerepe van abban, hogy a horvátországi rendszerváltás folyamatát máig egy köztes, felemás állapotban lévőnek tekintjük. Hatalmi elitváltás Szerbiával ellentétben mindenképpen bekövetkezett, a rendszerváltás mértéke azonban, ha túl is haladja a szerbet, nem éri el a szlovént. Még nem dőlt el a kérdés, hogy a Lengyel László által populista állampárti forgatókönyvnek nevezett fejlődés, vagy a Sartori értelmében vett domináns pártrendszer felé való haladás következik-e be Horvátországban. Egyébként ez utóbbi is – ami Nyugat-Európában többpártrendszerű demokráciát jelent – Kelet-Európában könnyen egy milosevići típusú diktatúrához, vagy

az ún. demokratikus állampárt típusú fejlődés kialakulásához vezethet. Mindenesetre a jelenlegi rendszer semmiképpen sem tekinthető milosevići diktatúrának, de nem is egyértelműen többpárti demokrácia, ha formálisan felismerhetőek is annak bizonyos jegyei.

Az 1980-as évek második felében nyíltan fellépő, és egyre erősödő szerb nacionalizmus különösen Horvátországban erősítette meg az antidemokratikus, konzervatív erőket. A reformokat Horvátországban is nagymértékben fékezte az, hogy a demokratikus reformokat "anti-szerbnek" kiáltották ki. Ebben az időben a horvát pártvezetés a legkonzervatívabb. A horvát reformerök csak 1989 végére tudták elnyerni a legfőbb pozíciókat a párton belül. A JK SZ rendkívüli kongresszusának folytatását már ők is megtagadták, felsorakozva a szlovének mögé.

A szerb vezetés és propaganda által bevetett usztasa rémkép Horvátországban is az antikommunista, nemzeti pártok győzelmét segítette elő. A helyzet érdekessége, hogy a párttagságon belül 50 %, a lakosságon belül csak 12 % volt a szerbek aránya Horvátországban. A horvátországi szerbek többsége egy mérsékelt reformvonal mellett elkötelezett inkább, mint egy konfrontációs nacionalista irányvonal mellett. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy 1988–89-ben hosszú ideig a horvát kommunistáknak nincs olyan szerb nacionalizmus elleni állásfoglalásuk, mint a szlovén és a macedón kommunistáknak.

A rendszerváltó folyamat első szakasza

A pártosodási folyamatok, a többpártrendszer kialakulásának folyamata lassan itt is megindult. 1989. április 27-én megalakult a Horvát Szociálliberális Szövetség (HSL S).

1989. június 17-én a már február 27-én létrejött Horvát Demokrata Közösség (HDZ) a rendőrségi betiltás ellenére megtartotta alakuló közgyűlését. A betiltás azt mutatja, hogy még folyik a küzdelem a többpártrendszer, az ellenzéki pártok megalakulása ellen.

1990. március 1-én hat párt választási szövetségeként megalakult a Nemzeti Megbékélés Koalíciója (KNS).

A szerb–horvát – polgárháborúba torkolló – konfliktus itt is lelassította, megakasztotta a rendszerváltás folyamatát, ha nem is olyan mértékben, és úgy tűnik nem is olyan hosszú időre, mint Szerbiában. A horvát rendszerváltó, demokratizálási folyamat feltételei, a reformok üteme, a demokratikus erők helyzete, a nemzetközi feltételek szerepe stb. mintegy köztes helyzetben helyezkedtek el a legjobb helyzetben lévő szlovén, és a leghátul kullogó, legrosszabb feltételekkel rendelkező szerb átalakulás között. A nemzeti elem itt is negatívan befolyásolta a demokratikus erők helyzetét, a demokratizálási folyamatot részben szembeállította a nemzeti törekvésekkel.

A pártosodási folyamatot Horvátországban is erőteljesen a nemzeti elem befolyásolta. A JK SZ 1990 januári gyakorlati felbomlását követően, a horvátok a JK SZ kongresszusának második ülészakára már nem mentek el, a köztársasági KSZ is nemzeti alapra helyezkedett.

Az egyes tagköztársaságokban lejátszódó folyamatok természetesen egymásra is hatottak. A szerb nacionalizmus felerősödése elsősorban a szlovén, de fáziskéséssel a horvát demokratizálási folyamatokat is felgyorsította. Horvátországban azonban ez a

hatás meglehetősen ellentmondásos, mert a szerbek számára a szerb–horvát viszony a kulcskérdés, nem pedig a szerb–szlovén, így a politikai folyamatok elnemzetiesítése, illetve elnemzetiesedése Horvátországban a demokratizálás ellen is hat.

A Horvát KSZ 1988–89-ig eléggé merev, konzervatív politikai irányt követett. Érdekes módon csendes köztársaságnak számított a "radikális" szlovénekhez képest, sem azok radikális államjogi, sem politikai reformképzéseihez nem kapcsolódtak, sőt elutasították azokat. Ennek megfelelően a horvát reformerök sem rendelkeztek számottevő erővel, befolyással. Ebből következően a Horvát KSZ a demokratizálást, a többpártrendszerrel is magában foglaló pluralizmust csak viszonylag későn fogadta el. A reformmozgalomnak nem voltak jelentősebb előzményei sem, az 1971-es horvát tavasz emléke már elhalványult, illetve nagyon óvatossá tette őket. 1971-hez tehát nem kapcsolódhattak az egyébként is szerény demokratikus erők, az nem válhatott olyan mértékben előzménnyé, amihez vissza lehetett nyúlni, mint ahogy ez például Szlovéniában, az 1987-es szlovén tavasz esetében történt.

Ennek a horvát helyzetnek az oka egyértelműen az volt, hogy a lakosság etnikai összetétele kevésbé homogén, sokkal heterogénebb, mint Szlovéniában, a szerbek szempontjából sokkal súlypontibb kérdés Horvátország, mint Szlovénia. A horvát politikai erők a délszláv államiságot illetően is sokkal megosztottabbak voltak, a konföderáció, föderáció, laza, asszimetrikus megoldások különböző elgondolásai merültek fel. A helyzetet bonyolította, hogy a reform, az átalakulás összjugoszláv, tehát Jugoszlávia valamilyen szintű fennmaradása keretében történő megvalósítása a horvát származású szövetségi miniszterelnök, A. Markovics nevéhez fűződött, ami szintén rontotta – paradox módon – a köztársaságbeli reformerök helyzetét.

1989 elején a nacionalizmusok kölcsönösen felerősítik egymást, a horvát erők is radikalizálódnak. A folyamat felgyorsul tehát, a pluralizálódás, pártosodás, választás irányába hat – ha nem is egyértelműen –, de a nemzeti radikalizmust is felerősíti, itt is a nemzeti-konzervatív erőket segíti inkább, ezzel viszont előkészíti a rendszerváltás későbbi lelassulását, illetve elodázását, elhalasztódását.

A horvát parlament a HKSZ döntése értelmében, a JKSZ szétesése után elfogadta az alkotmánymódosítást, párttörvényt és választási törvényt alkotott. Az új szabályozás alapján 1990 áprilisában lezajlott az első többpárti választás, és 1990. május 30-án megalakult a többpárti horvát Szábor. A párttörvény értelmében 34 politikai szervezetet jegyeztek be.

Az 1990-es választás – a szerbiaival ellentétben – "founding election"-nek tekinthető. A korábbi rendszer elutasításán és az új politikai keretek megalapozásán túl a választások a korábbi államjogi-alkotmányos konstrukció megváltoztatásának is fontos állomásává váltak, amennyiben lehetővé tették a független Horvátország megteremtését is.

Az önálló párttá vált Horvát Kommunista Szövetségében a konzervatív erőkkel szemben a reformerök kerekedtek felül. A fentebb említett eredmények ennek a változásnak a következményei. A régi névhez hozzátették a Demokratikus Változás Pártja elnevezést, így SKH–SDP néven igyekeztek a változás vezető pártjaként fennmaradni, elfogadva egy demokratikus modernizáció programját. Nem volt viszont világos programjukban Jugoszlávia és a horvát tagköztársaság viszonya, jövője. Szavazótáboruk így azon csoportok heterogén konglomerátumából állott, akik nem kívánták a Jugoszláviából való kiválást, és nem a demokratikus program miatt szavaztak

a pártra. A demokratikus átalakulást igenlő horvátok közül viszont sokan az elszakadást jelentő HDZ-re szavaztak, kevésbé demokratikus jellege ellenére is.

A politikai paletta másik nagy erejét a mindössze két éves, rövid múltra visszatekintő Horvát Demokrata Közösség (HDZ) jelentette. Ez egy blokkszerű, nemzeti jellegű irányzat inkább, mint valódi párt. Ugyanakkor meglehetősen szervezett erőként, mintegy ötszáz ezres tagsággal jelent meg a választáson, jelentős hazai és külföldi pénzforrásokkal a háta mögött. Vezetője F. Tudjman az antifasiszta háború résztvevője, a JKSZ volt tagja. Nacionalista retorika, propaganda, függetlenségi, nagy-horvát reminiscenciák, a horvát történelmi tradíciók újjáélesztése, a katolikus–keresztény értékek sulykolása a keleti-pravoszlávval szemben – amit a szerb vezetők használtak, újítottak, illetve erősítettek fel – jellemezte ezt a pártot, vagyis olyan elemeket használtak fel, melyek a délszláv népek közössége, egy állam keretében történő életük ellen szóltak. Ez egy sajátos horvát nemzeti mozgalomként funkcionált az első választáson, a népszavazásnak tekinthető választási magatartásnak ő volt a lefőlözője, nyertese. A korábbi rendszer radikális elutasításának és a horvát állam visszaállításának programja elég volt ahhoz, hogy elnyerje a horvát választók jelentős részének szavazatait és megnyerje a választásokat.

E két jelentős politikai erő között harmadik pólusként a Nemzeti Megegyező Koalíciója (KNS), mint egy köztes, sajátos centrum-reformerő – a liberálisok, a zöldek, a szociáldemokraták és az 1971-es horvát tavasz néhány, annak idején a pártból kizárt vezetője (Dapcevič–Kučar, Tripalo) részvételével – jelent meg. Az adott viszonyok között azonban nem tudott jelentős sikert elérni e formáció az első választáson. E szociálliberális erőként jellemezhető irányzat választási eredményét a politikai konstelláción túl még a választási rendszer is negatívan befolyásolta.

Megemlítendő még a nemzeti alapon szerveződő Szerb Demokrata Párt (SDS), amely a horvátországi szerbeknek az anyaköztársaság politikai befolyása alatt működő politikai szervezete.

Az első horvát demokratikus választáson érdekes módon fennmaradt a háromkamarás képviselőház, amely pedig a korábbi öngazgató társadalom, a társult munka közössége alapján szerveződő politikai intézmény volt, annak politikai formájaként jött létre, és amelyen belül a demokratikus parlamentek, az alsóház szerepét az ún. Társadalmi-Politikai Tanács jelentette. (Figyelemre méltó, hogy némileg meglepő módon Szerbiában viszont – nemcsak Horvátországgal, hanem Szlovéniával ellentétben is – már az első választáson egykamarás parlamenttel váltották fel a háromkamarás képviselőházat. Ennek legfőbb oka minden bizonnyal a hatalom koncentrálásának megkönnyítése, az elnöki rendszer irányába való fejlődési út megteremtése volt.) A háromkamarás régi parlamenti forma nagyon nehezen volt összeegyeztethető egy új, versengő választáson létrehozott demokratikus többpárti parlamenti struktúrával. A 116 tagú Önkormányzati Tanácsba a területi önkormányzati képviselvek szerint, a 160 tagú Termelési Tanácsba a gazdálkodó egységek szerint, a 80 tagú Társadalmi-Politikai Tanácsba a tényleges klasszikus területi-képviselési elv szerint történt a választás. Ugyanilyen struktúra szerint zajlottak le a helyhatósági választások is.

A politikai intézményrendszer reformja tehát az első szakaszban nem jutott messzire. A kis pártok tiltakozása ellenére fennmaradt a még a régi parlament által elfogadott választási törvény, amely ebben az esetben is a nagy pártoknak volt kedvező.

Érdekes, hogy Szlovénia kivételével – szemben az átmenetnek leginkább megfelelő vegyes rendszereket alkalmazó kelet-közép-európai országok többségével – a

jugoszláv tagköztársaságok az első választáson mindenütt az általában aránytalanabb eredményeket produkáló, "megfelelő" választói magatartás esetén egy-egy pártot aránytalanul, szavazatarányát messze meghaladó arányban felülpreferáló rendszert részesítettek előnyben. Ennek nyilvánvaló oka, hogy a választási rendszert sem az ellenzékkel folytatott kerekasztal-tárgyalásokon, ott elfogadott kompromisszumokkal alakították ki, hanem egyoldalúan, a hatalmi elitnek leginkább megfelelő, érdekeit legjobban kiszolgáló szisztémát vezettek be. Ez Horvátországban még azzal is párosult, hogy a három és félmillió regisztrált választópolgárt nagy létszámú, viszonylag kevés választókerületbe osztották be. Ajánlási rendszer a jelöltállításhoz, az első fordulón abszolút többség, és a jegyzéken szereplő létszám 1/3-ának szavazata, mint eredményességi küszöb, a második fordulóba jutáshoz az összes szavazat 7 %-ának megszerzése említendő még a választási szabályozás elemeiként. A második fordulón már relatív többség is elegendő volt a mandátum megszerzéséhez.

1990. április 22–23-án és május 5–6-án tartották az első horvát választások két fordulóját, egyidejűleg helyhatósági választásokat is tartva. Az első fordulón a szavazásra jogosultak 84,5 %-a, a másodikban 74,8 %-a vett részt. A Társadalmi-Politikai Tanács nyolcvan mandátumából ötvennégyet a Horvát Demokrata Közösség(HDZ) nyert el, úgy, hogy a szavazatok első fordulóbeli 41,8 %-ával jutott a mandátumok 68 %-hoz. A Horvát Kommunista Szövetsége–Demokratikus Változások Pártja (SKH–SDP) 23,6 %-kal 12 mandátumhoz, a mandátumok 15 %-hoz, a Nemzeti Megbékélés Koalíciója (KNS) a szavazatok 11 %-ával két mandátumhoz, azaz a mandátumok 2,5 %-ához, a Horvát Szocialista Szövetség (SSH) 6,5 %-kal két (2,5 %), a Demokratikus Változások Pártja–Horvát Szocialista Szövetség (SDP–SSH) 4,5 %-kal négy (5 %), a Horvát Demokratikus Párt (SDS) 4,0 %-kal egy (1 %), a Szerb Demokrata Párt (SDS) pedig a szavazatok 1,6 %-ával szintén egy mandátumhoz, a mandátumok 1 %-hoz jutott. 4,1 %-kal a független jelöltek egy (1 %), míg az egyéb pártok 3 %-kal három (3,5 %) mandátumot nyertek el. Az első és második forduló eredményeit összevetve azt látjuk, hogy lényegében a két forduló közötti erős kampány ellenére a választók elsődleges preferenciája nem változott számottevően, az első fordulón vezető jelöltek több mint kilencven százaléka megszerezte a mandátumot.⁶ Így tehát a választók és a választási rendszer Szerbiával ellentétben nem az utódpartot, hanem a nemzeti-konzervatív erőket jutalmazta. Fölényes, abszolút többségű kormányzást lehetővé tevő egypárti győzelem született, erős ellensúlyt jelentő parlamenti ellenzék nélkül.

Ez a választási rendszer itt is – Szerbiához hasonlóan – a későbbiekben egy kétpártrendszeres tendenciát erősíthet fel. Az első horvát választás jellemzője, hogy bár egyértelműen mutatja a "founding elections" bizonyos jellegzetességeit, de nem bünteti úgy az utódpartot, mint például a magyar esetben, ha el is utasítja a régi rendszert, és legitimálja a rendszerváltást.

Sem a nemzeti-konzervatív erők győzelme, sem az utódpartok viszonylag jó szereplése nem meglepő. Ehhez hozzájárult, hogy az utódpartok nemzeti legitimitációt szereztek, a demokratikus legitimitáció pedig háttérbe szorult, kisebb szerepet játszott. A szélsőségesen agresszív vonalat képviselők helyett a mérsékeltabb, konszolidáltabb

⁶ Ezt a jelenséget nevezik a választáspolitikában tükörszavazásnak. A horvát választási eredményeket egyébként a különböző források eltérően adják meg. A közölt adatok forrása Pándi Lajos: A kelet-európai diktatúrák bukása c. könyvének második kiadásából valók (Szeged: JATE Kiadó, 1993: 312–313), amely pontosítja az első kiadás adatait.

nemzetit is képviselő utódpart a jelentős számú horvátországi szerb etnikum soraiban is sok szavazatot szerzett. A Horvát KSZ, mint a "legkevésbé nacionalista" sok szerb szavazatot is kapott. A gyorsan kiírt választás is kedvezett az utódpartnak, és mint második legnagyobb part, a választási rendszer előnyeiből is részesült. A többségi választási rendszer ugyanis jobban kedvez a régi, múlttal rendelkező, kialakult, konszolidált partoknak, mint a "proto-partoknak".

A választási földrajz azt mutatja, hogy a választási eredmények lényegében követték az ország civilizációs-kulturális belső határvonalait.

Horvátországban az első választás időpontjáig a partosodás többé-kevésbé lezajlott, illetve a folyamat előrehaladottabb volt, mint Szerbiában az első választások idejére. Nenad Zakosek a Lipset–Rokkan törésvonal-elméletet a horvát partrendszerre és az első kompetitív jellegű választáson tanúsított választói magatartásra alkalmazva, Horvátországban három polarizációs vonalat jelöl meg:

1. A tradicionális polarizáló vonal, vagyis Horvátország versus Jugoszlávia, illetve Horvátország centralista, a horvát nemzeti érdekek dominanciáját biztosító intézményi-hatalmi berendezkedése szemben a kisebbségek, elsősorban a szerbek autonómiáját is biztosító politikai struktúrával.

2. A posztoszocialista törésvonal.

3. A modern polarizációs vonal, amely egy tagoltabb politikai struktúrát foglal magában (Zakosek 1991: 131–187).

A törésvonalak, és a partrendszer itt sem tekinthető véglegesen kialakultnak. Az első választáson a választói partrendszer itt is szélsőségesen polarizált pluralizmust mutat, a parlamenti inkább a polarizált pluralizmus mérsékelt változatát. Horvátország esetében is átstrukturálódás várható, a partok kialakulatlanok, a tagoltság nem tiszta, annak ellenére hogy a partok konszolidáltabbak, kevésbé személyfüggők, a politikai kultúra magasabb szintű, a partok történelmi hagyományai erősebbek, mint a szerb esetben.

1990. május 30-án a horvát Szábor első ülésén 338 szavazatból 281 igennel, 57 érvénytelen szavazat mellett köztársasági elnökké választották meg F. Tudjman-t, a HDZ elnökét. Ugyanezen a napon alakult meg S. Meszics kormánya is. Mint azt a későbbi fejlemények megmutatták, ez a politikai struktúra átmenetinek bizonyult, nem tudott stabil politikai-hatalmi keretté válni, a képlékeny, kialakulatlan társadalmi-politikai viszonyok következtében.

1990. június 20-án a horvát parlament törölte a köztársaság nevéből és zászlajából a kommunista szimbólumokat.

1990. október 1-én a Szerb Nemzeti Tanács vezette horvátországi szerbek Kninben kikiáltják Jugoszlávia kilencedik tagköztársaságát, a Horvátországtól való elszakadást, a hatszázszes szerb kisebbség autonómiáját. Ennek és a szerb–horvát háborúnak fontos belpolitikai következményei lettek. Mindenekelőtt az, hogy 1990. december 23-én a horvát parlament új alkotmányt fogadott el, amely kinyilvánította Horvátország önálló államiságát. Ezzel Horvátország megszűnt Jugoszlávia tagköztársasága lenni. Ez még nem jelentette automatikusan a föderációból való kiválást, azt csak rendkívüli körülmények esetén, és akkor is csak kétharmados parlamenti többséggel teszi lehetővé. Ez tehát de facto ugyanazt jelenti, mint Szlovénia kiválása, de jure azonban nem, Jugoszlávia még papíron fennmaradt.

Jugoszlávia széthullása új helyzetet teremtett a független, önálló Horvátország belpolitikai viszonyait illetően is. A társadalmi tagolódás, pluralizmus még inkább visszaszorult, mint a politikai tagozódás, a pártstruktúráját meghatározó tényező. Horvátországban is fokozatosan inkább hatalomváltásra redukálódott a rendszerváltás. A háborúval kapcsolatos állásfoglalás, majd a boszniai kérdés vette át az államjogi kérdés szerepét, a demokráciaépítés pedig még inkább háttérbe szorult, ahelyett, hogy a legfőbb kérdéssé vált volna. Az 1990-es alkotmányozással elindult folyamat megtorpant. Az 1990-es választást követően ugyanis az új parlament 1990 decemberében egy új alaptörvényt alkotott. Ez az alkotmány kétkamarás parlamentet és újfajta elnöki rendszert vezetett be, amely ötvözni próbálta a horvát (beleértve a "titói" Jugoszlávián belüli) politikai-intézményi tradíciókat a modern demokratikus viszonyoknak megfelelő követelményekkel. Mindezek egy stabilabb, de az átmenetiségnek is jobban megfelelő politikai struktúra kiépítését szolgálták.

Az új alkotmány a parlament által választott köztársasági elnök helyett közvetlen elnökválasztást vezetett be. Ez egy prezidenciális rendszer irányába tett lépés, különösen azért, mert az elnök jogállása sajátos és érdekes Horvátországban. Hatalmi jogosultságai alapján nem beszélhetünk prezidenciális rendszerről, egy "középerős" elnöki hatalomról van szó, viszont sajátos módon az új alkotmány rendkívüli helyzetekben prezidenciális rendszert léptet életbe, az államfőt erős elnökké téve. Jelenleg például – "átmenetileg" – az önkormányzati vezetőket is ő nevezi ki.

A választási rendszer a második választásra megváltozott, a kelet-közép-európai választási szisztémák változási trendjének megfelelően egy vegyes választási rendszert alakítottak ki, az első választáson alkalmazott többségi rendszer szélsőségeinek lefaragása érdekében. Hatvannégy képviselőt egyszerű többséggel, egyéni választókerületben, hatvanat pedig arányos, listás rendszerben választanak meg. A listás választáson az egész ország egy választókerületet alkot, 3 %-os jogi küszöbvel. Az országos listára leadott szavazatokat az ún. d'Hondt-módszer alkalmazásával változtatják át mandátumokká. A 138 tagú képviselőházban a fennmaradó 14 képviselői helyre a pártlistákon megválasztott etnikai és nemzetiségi kisebbségek képviselői kerülnek. Az egyéni választókerületi mandátumok két fordulóban dőlnek el, a második fordulóban csak a legtöbb szavazatot elért két jelölt indulhat, vagyis a run-off szisztéma létezik, amit a parlamenti választások esetében már Európában sehol sem alkalmaznak.

Horvátországban 1992 augusztusában az új törvény és szabályozás alapján tartották meg a közvetlen elnökválasztást. és ezzel egyidejűleg a képviselőházi választásokat. A Tartományok (Zupanijas) Kamarájának nevezett felsőházi választásokat későbbre, az új közigazgatási rendszer kialakítása utánra halasztották. Az erre vonatkozó választási szabályozás szerint minden tartományban három tagot választanak meg egyéni választókerületekben, egyszerű többséggel.

Az augusztusban rendezett választáson a szerb etnikum jelentős része távolmaradt a szavazástól, ezért és a részleges megszállás miatt a választási részvétel csupán 58 %-os volt. A választási eredmények következtében a 138 tagú Küldöttek Házában a HDZ 85, a Horvát Szociálliberális Szövetség (HSL) 15, a Független Párt 11, a Horvát Néppárt (HSS) 6, a Horvát Jogpárt (HSP) 5, a Szociáldemokrata Párt nevet felvett volt KSZ (SS) 5 mandátumot szerzett. A Horvát Parasztpárt, a Szerb Néppárt és az Isztriai Demokraták Szövetsége 3–3, a Dalmát Akciópárt és a Szociáldemokrata Unió

1–1 képviselői helyhez jutott. A listás eredményeket tekintve a HDZ 42,9 %-ot, a HSLS 17,8 %-ot, a HSS 6,7 %-ot, a HSP 6,9 %-ot, a Szociáldemokrata Párt (SS) 5,5 %-ot ért el.

Az újabb választás tehát itt sem hozott lényeges változást a pártrendszerben, a párterőviszonyokban. A legfontosabb változás a pártrendszer jellegét illetően az, hogy a vegyes választási rendszernek köszönhetően a parlamenti pártrendszer frakcionalizáltabb lett, a párterőviszonyok azonban lényegében változatlanok maradtak. A HDZ megőrizte két évvel korábbi választási pozícióját. Ez már az önálló horvát állam megteremtése után történt, a horvát államiság visszaállítása tehát nem jelentett nagy szavazatnyereséget a pártnak. (A választási kampányának ez volt a fő jelszava, bár 1991 augusztusától nagykoalícióban kormányzott.) Az ellenzék esetében a pártosodási folyamatok előrehaladásával az utópárt elvesztette második helyét, illetve ellenzéki vezető szerepét, a többi ellenzéki párt konszolidálódott, az 1990-es KNS-ből létrejövő két, lényegében szociálliberális párt, ha megosztva is, de sikeresen jelentette meg a szociálliberális alternatívát, a nemzeti konzervatívizmus baloldali ellenzékét, egy harmadik pólusként pedig megjelent a jobboldali nacionalista, nagyhorvát HSP, leválva a mérsékeltbb nemzeti erőről. Ez kétségtelenül lépést jelent egy valódi, versengő többpártrendszer kialakulása felé, ha ennek esélyei még nem is lefutottak. Ezek az esélyek továbbra is jobbakként, mint Szerbiában, és kevésbé jók, mint Szlovéniában. A miniszterelnök Hrvoje Sarinics lett, aki Tudjman feltétlen hívének számít. A rendszer elnöki jellegének erősödése itt is megfigyelhető a kormány és a parlament rovására. A gazdaságban az állami beavatkozás a nyilatkozatok ellenére erősödött, a privatizációs folyamat elakadt. Ebben a tekintetben is Szerbia és Szlovénia között helyezhető el Horvátország.

A HDZ második választáson is megismételt győzelme lényegében csaknem egyedinek tekinthető, és tükrözi a horvát helyzet sajátosságait, köztes elhelyezkedését. A szavakban modernizációs, Európa felé tartó retorikájú, ugyanakkor erőteljesen nemzeti elkötelezettségű mozgalomszerű párt újabb, elsősorban hasonló arányban elért győzelme egy köztes, demokratikus és állampárti elemeket vegyítő, modernizációs és tradicionális elemeket egyaránt tartalmazó fejlődési utat jelez, a demokratizálás útján tehát lassabban, ellentmondásosabban halad, és elképzelhetőnek látszik – Lengyel László már idézett kifejezésével – egy sajátos, populista állampárti vagy elnöki rendszer scenárió. Az értékelések többsége szerint mind Tudjman elnöknél, mind pártjánál olyan autoritárius tendenciák látszanak, melyek fenyegetést jelenthetnek a horvát demokratikus fejlődés szempontjából.

A politológusok értékelése meglehetősen sommás a horvát demokráciát illetően. Arató András a horvát alkotmányos-közjogi berendezkedést nem tekinti demokratikusnak a liberális demokrácia kritériumainak szempontjából. Véleményét a választási rendszer következményeire alapozza, amely a választásokon megnyilvánuló kisebbségi támogatást Tudjman elnök pártja számára óriási többséggé transzformálta. Ez a horvátországi szabad sajtó elnyomásával együtt egy egypárti rendszerű, elnöki diktatúra megalapozója lehet. "Horvátország...liberális demokráciának alig nevezhető" (Arató 1995). A választójogi szabályozás szempontjából az 1992-es szerb választójogi reform óta a horvát rendszert még a szerbnél is antidemokratikusabbnak tekintő politológus ugyan túlértékeli a választási rendszert a demokrácia minősítése vonatkozásában, de más tényezőket – például az elnöki jogosultságokat, a médiahelyzetet – is figyelembe véve, kétségkívül jogosan mutat rá a horvát politikai

berendezkedés antidemokratikus vonásaira, torzulásaira, melyek megkérdőjelezik és meg is akadályozhatják egy valódi demokrácia kialakulását.

Az Arató András elemzésében említett veszélyek megalapozottságát megerősíti Zsarko Puhovszki, az ismert horvát politológus analízise is. Eszerint "a parlament és a kormány szerepe Horvátországban marginális, a fontos döntéseket egy, az alkotmányban meg sem említett testületben, a Biztonsági és Védelmi Tanácsban hozzák" (Puhovszki 1995). Amennyiben ez így van – figyelembe véve e testület személyi összetételét is – a hatalmi ágak szétválasztása demokráciát megalapozó elvénél súlyos megsértéséről van szó. Mindezek együtt valóban erősen megkérdőjelezzik a parlamenti demokrácia gyakorlati érvényesülésének lehetőségét, és egy személyi diktatúra, egy milosevići típusú alternatíva felé vezető utat körvonalaznak Horvátország esetében is.

Visszatérve a konkrét politikai eseményekre, úgy tűnik, a választások óta eltelt időszakot is figyelembe véve, hogy az effektív párterőviszonyokat tekintve inkább egy domináns pártrendszerrel beszélhetünk, mint mérsékelt, vagy szélsőségesen polarizált pluralizmusról. A mandátumarányok mellett, a Horvát Demokrata Közösség taglétszámát, vezető személyiségeit tekintve is olyan nagyságrendi fölényben van, hogy hatalmi pozícióját hosszú ideig megőrizheti. A pártosodási folyamat előrehaladása, e mozgalmoszerű képződmény valódi párttá alakulása azonban kielezheti a belső megosztottságot, ellentéteket, akár pártszakadáshoz is vezethet. A párton belüli két meghatározó irányzat ellentéte és harca a választások után vált nyílttá az 1993 nyarán kirobbant biztosítóbotrány kapcsán. A két irányzat a Sztipe Meszics, parlamenti elnök, illetve Vladimir Seksz főügyész, miniszterelnök-helyettes nevével fémjelzett csoportosulás. Az előbbi csoport – némi fenntartással – a párt balszárnyának, míg az utóbbi egyértelműen jobbszárnyának nevezhető.

A párt 1993 októberében lezajlott közgyűlésén Tudjman köztársasági elnök, pártelnök sajátos, nem éppen a demokrácia fejlettségét bizonyító módon őrizte meg a párt egységét, és igyekezett a kompromittált személyiségeket háttérbe szorítani. A szavazás előtt közzétette azok névsorát, akikben megbízik, és a pozíciókat is elosztotta. Ezek után többen – így Seksz is – kénytelenek voltak visszakozni. A párt elnöke 89 %-os többséggel Tudjman, alelnökei Valentics miniszterelnök, és Granics külügyminiszter lettek. Seksz és irányzata a pártban és a kormányban is háttérbe szorult, és a szerbnél valamivel kevésbé irányított médiában is volt olyan befolyása a Meszics irányzatnak, hogy ezt a közvéleményben is elérje.

A horvát demokrácia konszolidálásának egyik kulcskérdésévé vált a gazdaság. Az első gazdasági stabilizációs programot 1992 nyarán hirdette meg Franjo Gregurics, a koalíciós nemzeti egységkormány elnöke, a háború eszkalációja közepette. Az 1992 augusztusi választásokat követő új helyzetben a döntő győzelmet arató HDZ egypárti kormányának elnöke, Hrvoje Sarinics decemberben új stabilizációs programot fogadtatott el a parlamentben, amely az IMF támogatását is maga mögött tudhatta, de sohasem lépett életbe. Az 1993 februári felsőházi és helyhatósági választásokat – ahol a kormánypárt szavazatokat veszített korábbi választási eredményéhez képest – követő kormányválság ugyanis háttérbe szorította a stabilizáció kérdését. A kormányválságot az 1993. április 2-án kinevezett új, Nikica Valentics vezette kormány hivatalba lépése oldotta meg. Az új kabinet nem egy újabb gazdasági stabilizációs program kidolgozásával, hanem a gazdaságot szabályozó környezet, törvények megváltoztatásával kezdte, a stabilizációs programot későbbre halasztotta. A gazdaság helyzete azonban olyan mértékben súlyosbodott, hogy 1993 október elején a kormány

egy háromlépcsős stabilizációs programot hirdetett meg. Ezt követően az Állami Nemzetbiztonsági Tanács, és a HDZ elnöksége is elfogadta ezt az újabb, immár harmadik stabilizációs programot. A parlament szintén jóváhagyta azt az ellenzéki pártok kritikája ellenére. Az éles parlamenti vita idején a legerősebb ellenzéki párt, a Horvát Szociálliberális Párt, valamint a Dalmáciai Akciópárt és az Isztriai Demokratikus Szövetség ki is vonult a parlamentből.

A gazdasági stabilizáció programja kizárólag társadalmi-politikai konszenzus segítségével érhető el, ami azonban az ellenzéki pártok és a szakszervezetek magatartásán kívül azért is erősen problematikus, mert fő hajtóereje, a Horvát Demokrata Közösség centrumszánya (liberális-technokrata irányzata) sem tudott egyértelmű győzelmet aratni saját pártján belül, a fakcióellentétek és -harcok közepette lezajló vezetőségválasztáson.

A horvát rendszerváltás, demokratizálás sorsa az elmondottak fényében továbbra is meglehetősen bizonytalan, nem dőlt még el egyértelműen, hogy a gyötrelmesebb szerb, vagy a kevésbé ellentmondásos szlovén úthoz hasonló lesz-e a folyamat. A nemzetépítést mindenképpen demokráciaépítésnek kell követnie, ennek mértéke, üteme, időpontja azonban Jugoszlávia szétesése után is nagymértékben függő maradt a posztjugoszláv folyamatok egészétől, a most már külsővé vált, de azért valamennyire mégis belsőnek is megmaradt tényezőktől, a boszniai válság, a háború, Kis-Jugoszlávia további sorsától, a függőben lévő problémák megoldási módjaitól.

Az 1993 februárjában lezajlott felsőházi és helyhatósági választások továbbra is a HDZ fölényét mutatják, bár csökkenő mértékben. 1993 augusztusában a Megyék Tanácsának nevezett felsőházi választáson a 66-ból 39 helyet a HDZ, 13-at a HSZLP szerzett meg, öt főt az elnök jelölhet ki, ezenkívül három kisebb párt szerzett még mandátumot. Az 1993-as év folyamán, az év végére azonban a helyzet némileg megváltozott. A közvélemény-kutatási adatok szerint a HSLP, és vezetője, Drazen Budisa, megelőzte, illetve megközelítette a HDZ, illetve Tudjman népszerűségi mutatóit. A regionális pártok pedig Dalmáciában és Isztriában a harmadik helyre szorították a HDZ-t. A nagy múltú Horvát Parasztpárt a korábbi választási fiaskók után már a februári helyi választásokon is meglepően jól szerepelt. A kormány szélsőjobboldali ellenzék elleni fellépése viszont sikerre vezetett, aminek következtében a Horvát Jogpárt több kisebb töredékpártra szakadt. A horvát kormánypárt és vezére összességében mindenképpen jobban kordában tartotta szélsőjobboldalát, mint a szerb kormánypárt.

A horvát-muzulmán szövetség felbomlása, és a két hagyományos szövetséges szembefordulása, amit a Gojko Susak honvédelmi miniszter vezetett "hercegovinai lobby" tevékenységének tulajdonítanak, csökkentette a HDZ és Tudjman népszerűségét, az ellenzéki pártok egyöntetűen léptek fel e politikával szemben, és a kormánypárt liberális centruma is bírálta e lépést. A széleskörű mozgalom szétesésének veszélye fenyegetővé vált, ami sokak szerint törvényszerű is egy ilyen tág, heterogén mozgalom esetében, ahogyan ez például Lengyelországban, Csehszlovákiában és Szlovéniában is történt.

Szlovénia

Szlovénia közjogi és politikai elhelyezkedése Jugoszláviában

Szlovénia a három vezető délszláv etnikum nagyságrendjét tekintve legkisebb nemzetiségének tagköztársaságaként, a titói Jugoszláviában történetében először jutott önálló államisághoz, ha föderatív köztársaságként is. A legfejlettebb, leggazdagabb, legnyugatosabb részeként a volt Jugoszláviának, a leginkább érdekelt volt a modernizálásban, reformokban. A szlovén pártelit mindig élen járt a nyitás, a demokratizálás terén, az ún. szocialista öngazgatási pluralizmus elméleti és gyakorlati modelljének kidolgozásában és megvalósítási kísérletében. Az 1980-as évek elejétől egyre erősödő szerb centralizáló törekvések Szlovénia esetében járhattak volna és jártak is a legnegatívabb következményekkel, a reformok útján élenjáró tagköztársaság fejlődését egyre erőteljesebben veszélyeztették. Ezért nem véletlen, hogy a szerb–szlovén konfliktus nyílt kirobbanásában manifesztálódott először a jugoszláv alkotmányos berendezkedés legitimációs és politikai krízise. Ez abban nyilvánult meg, hogy Kosovó kérdésében a szlovén vezetés felmondta a délszláv szolidaritást, majd a szerb válaszlépések következtében lényegében kilépett a gazdasági államszövetségből. Ez – miután a leggazdagabb köztársaságról van szó – aláasta a föderáció gazdasági alapját. Miután jugoszláv szinten nem sikerült áttörést elérni a rendszerváltás irányába, a pártot például nem sikerült föderalizálni, a szlovének a föderációhoz fűződő szálak gyengítésével, lazításával, konföderációs elképzelésekkel, lépésekkel próbálták az átalakulás folyamatát gyorsítani, elősegíteni.

Szlovéniának mind belső politikai viszonyai, mind etnikai összetétele az átmenet legkevésbé ellentmondásos megvalósítását segítette elő. Az ország 1.962.600 lakosából 87,6 % szlovén, 2,7 % horvát, 2,4 % szerb, 1,4 % muzulmán, 0,6 % jugoszláv, 0,4 % magyar, 0,2 % montenegrói, 0,2 % macedón, 0,2 % albán, 0,1 % olasz, 0,1 % román (Jugoslovenski pregled 1992). Ez a viszonylagos etnikai homogenitás azt eredményezte, hogy a Szlovénián belüli nemzetiségek közötti viszonyok nem metszettek keresztül a demokratikus rendszerváltás folyamatát. A volt Jugoszlávia gazdaságilag legfejlettebb köztársaságában a GNP 1992-ben 12.744 millió dollár, egy főre 6.330 dollár, 1994-ben 6.500 dollár volt. Fő gazdasági partnerei Németország és Horvátország voltak, ami a rendszerváltás nemzetközi paramétereit szempontjából voltak lényegesek. A munkaerő 13,7 %-a a mezőgazdaságban, 47 %-a az iparban és a bányászatban foglalkoztatott, ami kevésbé elmaradottabb társadalmi struktúrára utal, mint Szerbia, vagy akár Horvátország esetében. A munkanélküliség 14 % körüli, a gazdasági fejlődés lehetőségeit behatárolja az ország kis mérete, és kis belső piaca.

A gazdasági és politikai struktúra, az elért modernizációs, nyitottsági szint hatása a rendszerváltó folyamatra tehát mindenképpen pozitív, és a nemzetközi hatás is Szlovénia esetében a legpozitívabb a rendszerváltó politika elősegítése, támogatása szempontjából.

Mindezek eredőjeképpen, az egymást is felerősítő hatások következménye itt egy valódi rendszerváltási folyamat elindulása és előrehaladása volt. Mindezekon túlmenően a szerbknél sikeres milosevići stratégia – éppen az ottani eredményessége miatt – Szlovéniában sikertelen volt, mert függetlenedési, elszakadási folyamatot indukált, illetve megerősítette azt.

A rendszerváltás megindulása és első szakasza Szlovéniában

A szlovén pártvezetés már igen korán, 1988. október 5-én hivatalosan is állást foglalt a szerb kommunista vezetés nacionalizmusával szemben, annak első jelentkezéseivel párhuzamosan. A pluralizálódási folyamat azonban még ennél is korábban, már ezt megelőzően megindult, nem a szerb nacionalizmus kényszerítette tehát ki, mint Horvátország esetében. Szlovéniát joggal tarthatjuk olyan országnak, ahol a rendszerváltó folyamat intézményi oldalának két eleme, a pluralizálódás és a választás – Magyarországhoz és a volt Csehszlovákiához hasonlóan – lényegében egymással szinkronban, harmóniában fejlődött, egyik sem előzte meg a másikat, így nem hozott létre ellentmondásokat a rendszerváltó intézmények működését illetően.

A pártosodási folyamat megindulása alternatív szervezetek formájában is itt bontakozott ki a legerőteljesebben és haladt a leggyorsabban előre. A Szlovén Parasztszövetség már 1988 márciusában megtartotta alakuló közgyűlését. Ez és a többi hasonló szervezet még elismerte a Szocialista Szövetség (a jugoszláv népfront) kereteit és fennhatóságát. Hamarosan azonban Ljubljánában megalakult a Szlovén Demokrata Szövetség, az első népfrontkereteken kívüli, ellenzékinek nevezhető szervezet, pártcsíra Jugoszláviában. Deklarációjában leszögezi: 1. a jugoszláv politikai rendszer nem hatékony; 2. nem kielégítő Szlovénia Jugoszlávián belüli helyzete; 3. Jugoszlávia és benne Szlovénia elmaradt az európai fejlődéstől; 4. megsértik az alapvető emberi és polgári jogokat.

1988 áprilisában a Szlovén Írószövetség és a Szociológiai Társaság egy kompromisszumos, a többpártiság felé mutató tervezetet készített. A következő lépés 1989. május 8-án a szlovén ellenzéki pártok közös, ún. Májusi deklarációjának aláírása, amelyet aztán aláírásgyűjtő kampányban népszerűsítettek.

A többpártrendszer bevezetése felé a döntő lépés 1989. szeptember 27-én történt meg, amikor az 1974-es alaptörvényt megváltoztató szlovén alkotmánymódosítás – megelőzve a szövetségi alkotmány módosítását – a köztársasági törvényeket a szövetségi fölé helyezve deklarálja Szlovénia szuverenitását, fenntartva a Jugoszláviából való kiválás jogát. Emellett az alkotmány deklarálja a politikai szerveződés szabadságát. A módosítást a szlovén KSZ is elfogadja. (A helyzet kuszaságára utal, hogy a pártállami gyakorlattól eltérően, nem a pártöntés előzte meg a parlamentét, hanem megfordítva.) Ezzel de jure is lehetővé vált Szlovénián belül tényleges politikai pártok megalakulása.

Időközben kiéleződött a szerb–szlovén ellentét. 1989. november 29-én a szerb népfront Szlovénia gazdasági bojkottjára szólít fel, mivel Szlovénia betiltotta a Ljubljánába meghirdetett szerb szolidaritási nagygyűlést a koszovói szerbek mellett.

1989. december 7-én hat már létező ellenzéki párt részvételével megalakult a Szlovén Demokratikus Ellenzék elnevezésű koalíció (DEMOS). Programjában két alapvető követelést fogalmazott meg, a jogállamot és a pluralista demokráciát magában foglaló civil társadalom létrehozását, valamint a nemzeti, politikai és gazdasági szuverenitás megteremtését (Pándi 1991: 343). Ezzel létrejött egy politikai-hatalmi alternatíva lehetősége Szlovéniában. Az ellenzéki koalíció külön nyilatkozatban követeli a szerb bojkottra adandó reagálást: Szlovénia válaszoljon a szerb nyomásra. A gazdasági és kulturális összefonódottság miatt azonban nem látják értelmét egy ellenbojkott meghirdetésének. A Szerb DNSZSZ bojkottfelhívása azonban egyértelműen a Szlovéniával, mint állammal történő minden kapcsolat megszakítását jelenti. Ezért a

szlovén állami szerveknek viszont válaszul azonnal meg kell szakítaniuk minden kapcsolatot a szerb állami szervekkel. Egyébként a JK SZ és a JSZSZK Elnöksége is elítélte a bojkottot, amely 1990 márciusában elhal.

Az 1990. január 20–23. között lezajlott XIV. pártkongresszus jelentette a végső vízválást. A JK SZ reformját követelő szlovén küldöttek kenyértörésre vitték a dolgot, kivonultak a pártkongresszusról 1990. január 23-án. Így megtörtént a pártszakadás a reformerők és a konzervatívok között, igaz, ez nemzeti alapon történt. A Szlovén KSZ 1990. február 4-én kilépett a JK SZ-ből és felvette a Demokratikus Megújulás Pártja nevet (1990. november 12-én ezt Szociáldemokrata Átalakulás Pártjává változtatták). A névváltozás tényleges változást is jelentett, egy szociáldemokratizálódó, megújuló, modern baloldali párt kialakulásának a lehetősége teremtődött meg.

1990. március 7-én a rendszerváltás következő állomásaként a szlovén parlament törölte a köztársaság nevéből a szocialista jelzöt.

1990. április 8-án és 22-én Szlovénia volt az első a többpárti demokratikus választások lebonyolítása tekintetében is. Az elnökválasztás két fordulóban dönt el, M. Kučan, a Szlovén Kommunista Szövetsége–Demokratikus Megújulás Pártjának (ZKS–SDP) jelöltje 58,6 %-kal győzött J. Pucnik, a DEMOS jelöltje (41,4 %) előtt. Az ugyanakkor tartott képviselőházi választáson viszont a DEMOS ellenzéki koalíciója elsöprö győzelmet aratott. A választási eredmények alapján a DEMOS 54,99 %-os szavazataránnyal a Társadalmi-Politikai Tanácsban 47 mandátumot szerzett meg a 80-ból, azaz 59 %-ot. A DEMOS-on belül a Szlovén Kereszténydemokrata Párt (SKD) 13 %-ot (11 mandátum), a Parasztszövetség (SKZ) 12,6 %-ot (11), a Szlovén Demokrata Szövetség (SDZ) 9,5 %-ot (6), a Zöldek (ZS) 8,8 %-ot (8), a Szlovén Szociáldemokrata Párt (SSDS) 7,4 %-ot (8), a Kisiparosok Liberális Pártja (SOS–LS) 3,5 %-os (3) eredményt ért el. Az ellenzék vezető ereje a ZKS–SDP lett 17,3 %-kal (ez 14 képviselői helyet, a mandátumok 18 %-át jelentette), míg a rendszerváltásban kulcsszerepet játszó, liberális irányba fejlődő Szocialista Ifjúsági Szövetség–Liberális Párt (ZSMS–LS) 14,49 %-kal 12 helyhez (15 %) jutott. A szavazatok 5,4 %-ával 5 mandátumhoz jutott a szlovén népfrontból alakult Dolgozók Szocialista Szövetsége–Szocialista Párt (ZSDL), 2 helyet pedig a nemzetiségeknek biztosítottak. A választási részvétel az első fordulóban 83,1 %-os volt. A választások eredményeképpen május 16-án a kereszténydemokrata Lojze Peterle vezetésével megalakult az új, a DEMOS koalíció pártjaiból létrehozott kormány. A keresztény, liberális és szociáldemokrata értékeket valló pártokat magában foglaló koalíció a rendszerváltás, és Szlovénia önállóságának kérdésében egyetértett, de más kérdések elválasztották őket egymástól (Sokcsevits – Szilágyi – Szilágyi 1994: 343).

1990. május 17-én az Otocsac Krk-i találkozón az új horvát és szlovén vezetés közösen tiltakozik az ellen, hogy a JSZSZK új elnöke, B. Jovics a föderáció mellett tört lándzsát. Ezt követően július 2-án a szlovén parlament szuverenitási nyilatkozatot fogadott el.

1990. október 5-én Szlovénia kivonta védelmi erőit a jugoszláv hadsereg parancsnoksága alól. Válaszul a jugoszláv hadsereg megszállta a szlovén védelmi parancsnokság központját.

Az események az 1990. december 23-i népszavazás kiírásához vezettek Szlovéniában. A népszavazáson résztvevők 88,5 %-a a függetlenség mellett döntött, bár a JSZSZK Elnöksége már korábban alkotmányellenesnek minősítette az aktust. Ezzel lezárult a rendszerváltás első szakasza, de facto létrejött az önálló Szlovénia. Ez

gyakorlatilag a kiválást jelentő lépés volt, azt jelentette, hogy "Szlovéniának Jugoszlávián belül nincs jövője" (Pándi 1991:311–312). Kérdéses maradt persze, hogy mi lesz a válasz, a reagálás a föderáció, Szerbia és a külföld részéről. Mindenesetre 1991. január 20-án Szlovénia és Horvátország védelmi egyezményt kötött egy esetleges támadás ellen, ami később be is következett. A láncreakációszerűen egymást követő események következtében 1991. június 25-én Szlovénia kiszakadt Jugoszláviából, végül a folyamat utolsó állomásaként 1991. október 7-én deklarálta függetlenségét.

A szlovén fejlődés sajátosságai a függetlenség deklarálása után

Az önálló állammá vált Szlovéniában a rendkívül szűk belső piac miatt, a társadalmi-politikai folyamatok további fejlődése szempontjából különleges jelentősége van a gazdasági problémáknak, a nemzetközi gazdasági kapcsolatoknak.

Szlovénia legfontosabb külkereskedelmi partnerei: Olaszország és Horvátország. Mindkét ország esetében terhelik a kapcsolatokat politikai problémák. Olaszország az ismert történelmi-etnikai problémák miatt ellenzi például Szlovénia felvételét az Európai Unióba, annak ellenére, hogy az az elsősorú jelöltek közé tartozik a csatlakozás szempontjából. Horvátországgal egymásra voltak és vannak utalva, mind gazdaságilag, mind politikailag, viszonyukban ez a meghatározó jelentőségű. Az utóbbi időben azonban a boszniai kérdés, a két ország Bosznia-politikájának eltérő vonásai miatt bizonyos törés következett be az eddig harmonikus kapcsolatban.

Ami a gazdaságot illeti, a reform lassan, de fokozatosan halad előre. 1993. október 5-től minden állampolgár személyenként 1.100–2.200 dollár értékű "bondsokat" kapott részvényvásárlásra. A külföldi befektetés csekély mértékű, ennek oka itt is a megfelelő nagyságrendű privatizáció hiánya. Az import aránya igen magas. Az 1992-es kereskedelmi többlet 1993 első hat hónapjában deficitté változott. 1994-ben ismét a gazdasági növekedés jelei mutatkoztak (4 %), az infláció növekedési üteme pedig havi 4 %-ról 1,2 %-ra csökkent. Az 1992-es 13 %-os gazdasági visszaesés után egy mérsékelt fellendülés indult el, aminek további folytatódása várható. A munkanélküliség kb. 14 %-os, mértéke csökkenő. Az egyik legsúlyosabb, külső és belső, gazdasági és politikai konfliktusforrást a viszonylag nagyszámú boszniai menekült jelenti. Azon túl, hogy már önmagában az elhelyezésük is problematikus, a Szlovéniában eddig kevesebb gondot okozó etnikai-kisebbségi kérdést is előtérbe helyezte. Több, főleg nacionalista politikai csoport ellenzi a boszniaiak tömeges bevándorlását. Az új állampolgársági törvény elleni tiltakozás programjával létrejött a Szlovén Nemzeti Párt. A nemzetiségi probléma tovább éleződött azzal, hogy a szlovén politikában egyre inkább érezhetővé vált, hogy a szlovén nemzetiséget előnyben részesíti a nem szlovénekkal szemben.

1991. december 23-án megszületett az új szlovén alkotmány. Ezzel a rendszerváltás első parlamentje befejezte működését. Az új, egykamarás – az Államtanács tisztázatlan szerepe miatt egyesek szerint kétkamarás – parlamentbe a választásokat egy éven belül, legkésőbb a következő év decemberében kellett megtartani.

Az 1990-es választási eredmények alapján létrejött jobbközép kormány nem tudta az ország politikai stabilitását biztosítani. A koalíciós pártok között, és egyes pártokon belül kiéleződött politikai-személyi ellentétek az ún. "kormányválság" időszakához vezettek, pártszakadásokkal, lemondásokkal, ki- és belépésekkel, végezetül

kormány- és miniszterelnök-változáshoz vezettek. A legfontosabb fejlemény az volt, hogy a DEMOS felbomlott. Ezt a nagykoalíciót a hatalmi érdekek, a közös ellenzéki múlt emléke és főleg a föderációellenesség tartotta össze. Amikor a közös ellenség eltűnt, előtérbe kerültek az olyan választóvonalak, mint a liberális-"kereszténynemzeti" alapú polarizálódás, például az abortuszvitában, vagy a törésvonal a koalíció felbomlását közvetlenül kiváltó tulajdonvita, a privatizáció mentén. Feszültségnövelő tényezők bizonyult a Peterle-kormány rossz gazdasági mérlege és az egyik vezető párt, a Szlovén Demokrata Szövetség kettészakadása. Ez 1991 októberében történt, amikor a Rajko Pirnat igazságügyminiszter vezette jobboldali keresztény-nemzeti irányzat Nemzeti Demokrata Párttá alakult (NDS), a Dimitrij Rupel külügyminiszter által vezetett szociálliberális szárny pedig Demokrata Párt (DS) néven folytatta tovább tevékenységét. A nézetkülönbségek miatt a DEMOS 1991. december 30-án felbomlott. A kormány egyelőre a helyén maradt, de a sorozatos kormányválságokat, az egymásután következő három bizalmatlansági indítványt végül nem tudta túlélni.

1992 áprilisában a nevével 1990. november 10-én Liberális Demokrata Pártra (LDP) változtató ZSMS–LS-hez tartozó J. Drnovsek lett a kormányfő, aki az LDP, a volt DEMOS "balszárnya" (SSDS, ZS és a Rupel-féle SDS), valamint a szocialisták (ZKS–SDP és a ZSDL) koalícióján alapuló balközép (szocialista–liberális) kormányt hozott létre. De a parlamenti erőviszonyok kiegyenlítettsége miatt, e kormányzati koalíció tartós fennmaradásának sem volt nagy valószínűsége. A DEMOS-nak, mint legnagyobb parlamenti erőnek a felbomlásával előtérbe került az előrehozott választások megtartásának gondolata. Végül erre nem került sor, hanem az 1991 decemberében elfogadott alkotmány értelmében amely egy éven belül tartandó választásokat ír elő, 1992 decemberében tartottak általános választásokat.

Az 1992 szeptemberében elfogadott új választójogi szabályozás szerint a kétkamarás nemzetgyűlés alsóházának 90 tagját, és a felsőház szerepét játszó Államtanács 40 tagját négy, illetve ötévente választják. Az ország területét nyolc választókerületre osztották fel, kerületenként tizenegy megválasztandó képviselővel. A fennmaradó két helyre az olasz és a magyar kisebbség képviselőjét választják meg. A választók pártlistára szavaznak (szavazhatnak független jelöltre is), megjelölve egyéni preferenciájukat is. A mandátumszerzésből ki vannak zárva a 2,5 %-os küszöböt el nem érő pártok. A mandátumok elosztása országos szinten, egyszerű hányados (Hare kvóta)⁷ alapján történik. Az ennek alapján el nem osztható mandátumokat pedig a legnagyobb maradék elve szerint osztják el. Az Államtanács 22 tagját – körzetenként kettőt – közvetett választással egy választási kollégium választja meg, a többi 18 tagot pedig a korporatív elv alapján a társadalom különböző érdekcsoportjai delegálják. A kormányt az Államtanácsnak is meg kell erősítenie. A továbbiakban az Államtanácsnak tanácsadó szerepe van, de vétőzhat is a parlamenttel szemben. Az elnöki funkció az alkotmány előírásai szerint reprezentatív, az elnökválasztás közvetlenül a nép által történik.

Az Államtanács és az elnök szerepéről, alkotmányos meghatározásáról az új alkotmányt megelőzően, és azóta is permanensen alkotmányjogi, és elsősorban politikai viták folynak. Politikai okokból ugyanis, az erőviszonyoknak megfelelően egy kompromisszumos alkotmányos megoldás született, amelynek értelmezése körül a

⁷ A szavazatok mandátumokká alakításának különböző matematikai módszerei vannak. Az egyik nagy csoportja ezeknek a módszereknek kvótákat alkalmaz, az egy mandátum eléréséhez szükséges szavazatmennyiség meghatározására. A kvóták egyike az ún. Hare vagy egyszerű kvóta, melyet úgy kapunk meg, hogy az érvényes szavazatok összegét elosztjuk a mandátumok számával.

mindenkori politikai érdekek és erőviszonyok alapján folynak a különböző viták. Az alkotmány parlamentáris demokráciát körvonalaz, gyenge köztársasági elnökkel, akit azonban közvetlenül választanak – ráadásul a jelenlegi elnök nagy népszerűségnek örvend – és aki – kihasználva az alkotmány kompromisszumos voltából adódó ellentmondásokat – igyekszik szélesíteni hatáskörét. A közvetlen elnökválasztás egyébként a közvélemény akaratából került be az alkotmányba, de a "jugoszláv szocializmus" tradíciótól sem idegen egy erősebb elnöki rendszer. A vita az elmúlt évben az új honvédelmi törvény tárgyalásánál kulminált a hadsereg legfőbb irányítójának – az elnök vagy a honvédelmi miniszter – kérdésében.

A másik éles alkotmányjogi-politikai polémiát kiváltó kérdés az Államtanács hatásköre, illetékessége. Az Államtanács szintén kompromisszum eredményeképpen, a volt jugoszláv háromkamarás megoldás, valamint az ír, és német minta keverékeként, felemás választási rendszerével, nem teljes értékű második kamaraként történő meghatározásával, egy "félkorporatív", "másfélkamarás" elemet vitt be a szlovén parlamentarizmus struktúrájába. Ezzel a felemás, kompromisszumos megoldással – igazi szlovén módon – az egy vagy kétkamarás parlament vitáját akarták áthidalni. A dolog azonban "Érisz almájának" bizonyult. Az új parlament megalakulása után azonnal, már az első döntéseknél kiderült, hogy az Államtanács – bár nincs törvényhozói funkciója és nem korlátozhatja a parlament törvényhozó szerepét, – törvényvisszautalási lehetőségével, jogosultságainak ellentmondásos értelmezhetőségével, egyes konkrét ügyekben alkalmazott "szuszpenzív vétó" emeléseivel megbéníthatja a törvényhozás munkáját, legitimációs zavarokhoz vezethet. A szlovén politikai erőknél tehát el kellene döntenüök a valódi, szimmetrikus, vagy ténylegesen asszimmetrikus kétkamarás rendszer alternatíváját, a második kamara jogosultságainak növelésével, illetve csökkentésével.

1992 decemberében az ismertetett választási rendszer szerint megtartották a függetlenség elnyerése utáni első szabad választásokat Szlovéniában. Huszonöt párt képviselőben mintegy 1.500 jelölt versengett az alsóház kilencven helyéért. A parlamentbe végül nyolc párt került be.

A Liberális Demokrata Párt a szavazatok 23,3 %-ával 22 mandátumot szerzett. Ez egy balközép orientációjú párt, vezetője a rendkívül népszerű J. Drnovsek miniszterelnök, aki a jugoszláv kollektív államelnökség elnöke is volt. A párt tagságát elsősorban a "szlovén tavasz"-ban nagy szerepet játszó egykori kommunista ifjúsági mozgalomhoz tartozók és liberális értelmiségiek alkotják.

A Szlovén Kereszténydemokrata Párt (SKD) a szavazatok 14,5 %-ával 15 mandátumhoz jutott. A legfontosabb középjobb-jobboldali párt, amely az előző, első önálló szlovén kormány miniszterelnökét adta. Ez volt a korábbi ellenzéki koalíciónak, a DEMOS-nak, a legerősebb pártja. Programjuk legfontosabb elemei: az állam-egyén viszony megfelelő volta, az emberi jogok biztosítása, szociális igazságosság, a családnak, mint a társadalom alapegységének megőrzése. Vezetője: Lojze Peterle, volt miniszterelnök, az új kormány külügyminisztere.

A Szlovéniai Szociáldemokraták Egyesített Listája (ZL) a szavazatok 13,6 %-ával 14 mandátumhoz jutott. Ez a választási szövetség 1992. május 29-én jött létre. Négy párt alkotja. Fő ereje a Szociáldemokrata Átalakulás Pártja (SSP). Ehhez a párthoz tartozik a köztársasági elnök, M. Kučan is. Vezetője: Janez Kocijancic. A párt a korábbi pozíciójához képest néhány helyet elvesztett ezen a második választáson. Rajta kívül még három kisebb baloldali párt tartozik ehhez a választási szövetséghez.

A Szlovén Nemzeti Párt (SNS) a szavazatok 9,9 %-ával 12 mandátumot szerzett. Ez egy nacionalista-szélsőjobboldali párt, amelynek vezetője Zmago Jelincic. A párt a választások után több részre szakadt, miután kiderült, hogy vezetője a titkosszolgálat ügynöke volt. Az egykori Jugoszláviából érkező háborús menekültek befogadása, és az új állampolgársági törvény elleni fellépés elsőszámú szószólója ez a párt volt. A nem sokkal a választások előtt megalakult párt viszonylagos választási sikere azt jelzi, hogy a szélsőséges, nacionalista hangulat Szlovéniában is felerősödött.

A Szlovén Parasztszövetség utódként szereplő Szlovén Néppárt (SLS) a szavazatok 8,8 %-ával 10 képviselői helyhez jutott. A jobbközép irányzathoz sorolható szervezet választási eredménye vereséggé könyvelhető el.

Az SDZ-ből kivált Szlovén Demokrata Párt (SDS) 6 mandátumhoz jutott. A hat megválasztott képviselőből a választásokat követően, a kormányalakítási tárgyalások során három az LDP-hez, illetve az LDP-vezette kormánykoalícióhoz csatlakozott.

A Szlovéniai Zöldek (ZS) 3,7 %-os szavazataránnyal öt képviselői helyhez jutottak. Ez a párt, amely bizonyos, a szociális biztonságot érintő kérdésekben szélsőségesen baloldalinak nevezhető nézeteket vall, komoly szavazatvesztéséget könyvelhetett el az előző választások óta, amikor még a DEMOS-hoz tartozott. A választások után e párt megválasztott képviselői is az LDP frakcióhoz csatlakoztak.

Szlovénia Szociáldemokrata Pártja (SDSS) 4 mandátumhoz jutott. Ez az elnevezéséből következően és eszméit tekintve is szociáldemokratának tartható párt tevékenysége alapján inkább a jobbközép irányzathoz sorolható. Erőteljes környezetvédelmi programjából következően jelentős befolyást kíván gyakorolni a környezetpolitikára. Választási eredménye nem nevezhető túlságosan jónak. A pártot belső viszályok osztják meg. Vezetője: J. Jansa, a szlovén politikai élet markáns, de ellentmondásos személyisége. Az 1980-as évek második felében írt cikkeivel nagy szerepet játszott a szlovén rendszerváltás előkészítésében. 1988-as letartóztatása és a polgárháborúban játszott szerepe következtében szinte nemzeti hőssé vált. Az első szlovén kormányban a hadügyminiszteri posztot töltötte be. Később egyre inkább szembefordult a reformkommunistákkal, különösen Kučan-nal, akit korábbi cikkeiben még megvédett. Az új kormánynak is ő lett a hadügyminisztere. Belekeveredett a boszniai fegyverszállítások ügyébe, és az ún. Maribor-botrány, amely autoriter módszereinek csúcsa, adta meg a végső impulzust annak a folyamatnak, ami egy parlamenti vizsgálat nyomán történő leváltásához vezetett. A későbbi események fényében – amint azt látni fogjuk – ez inkább használt, mint ártott népszerűségének.

Miután egyetlen párt sem tudta még megközelíteni sem a kormányképes többséget, egy 59 fős parlamenti támogatottságot maga mögött tudó koalíciós kormány jött létre. A kormánykoalíciót a Liberális Demokrata Párt, a Kereszténydemokrata Párt és az Egyesült Lista hozta létre. A kereszténydemokraták pozícióik erősítésére – az LDS el kötött külön-megállapodásban – elérték azt, hogy a gyenge választási eredményt elért Jansa féle Szociáldemokrata Párt is bekerült a kormányba, megkapva a honvédelmi tárcát. A liberális demokraták e kompromisszumba azért mentek bele – a Jansával és pártjával fennálló politikai és személyi ellentétek ellenére – hogy biztosabb és szélesebb kormányzati többséggel és társadalmi támogatottsággal rendelkezzenek. A választások előtti prognózisok ugyanis a legtöbb esélyt egy középbal koalíciónak adtak, melyet a liberális demokraták, a demokraták, a zöldek és az Egyesült Lista alkottak volna. Ez azonban a választási eredmények alapján csak 47 fős többséget mondhatott volna magáénak. A Liberális Demokrata Párt azonban egy szélesebb bázisú koalícióra

törekedett, figyelembe véve a véleménykülönbségeket, hogy ne növelje, illetve ne terjessze ki újabb dimenziókra a megosztottságot. A Kereszténydemokrata Párt szerint a stabilitás nincs biztosítva, ha ők nem kerülnek be a kormányba. A két legnagyobb párt álláspontja lehetővé tette egy olyan kompromisszum megteremtését, amely egy szélesebb nagykoalíciót hozott létre a konzervatív, liberális és szociáldemokrata erők között. A választói magatartás is a status quo megőrzésére, a három fő politikai erő közötti egyensúly fenntartására, a politikai élet radikalizálódása ellen irányult. A centrumban álló liberálisok vezette nagykoalíció sikerrel jeleníthet meg egy, a nacionalista-radikális jobboldallal szembeni alternatívát, amely a sajátos posztjugoszláv fejlődésben, Szlovéniában is – Szerbiánál és Horvátországnál kisebb mértékben ugyan – reális veszélyt jelent.

Természetesen a nagykoalíciót alkotó pártok között lévő ideológiai és politikai, programbeli törésvonalak magukban rejtették a koalíció belső vitái kiéleződésének és gyors felbomlásának veszélyét. Ezt az azóta történtek be is igazolták, mivel a parlamenti választások óta néhány politikailag releváns változás zajlott le a parlamenti pártaritmetika és a pártszövetségek szempontjából.

1994 márciusában J. Jansa Szlovén Szociáldemokrata Pártja elhagyta a koalíciót. A koalíció ingatagsága egyébként abból is következett, hogy a középpontjában álló liberálisok külön-külön kötöttek koalíciós szerződést a szociáldemokrata Egyesült Listával és a Kereszténydemokrata Párttal. A két utóbbinak egymással nincs megállapodása, közös koalíciós megállapodás tehát nem létezik. A két utóbbi pártot éles ideológiai, politikai programbeli különbségek választják el egymástól, és csak az ország kormányozhatóságának szempontja tartja őket benn a koalícióban. A kormányválság azonban permanens veszély. A kereszténydemokraták többször kijelentették, hogy csak akkor maradnak a koalícióban, ha az egyesült szociáldemokraták kilépnek belőle. Legutóbb a parlament új elnökének, Joze Skoljc-nak a megválasztása kapcsán jelentették ezt ki, melynek kapcsán pártelnökük, J. Peterle kilátásba helyezte lemondását is a külügyminiszteri posztról, ami kormányválsághoz, beláthatatlan következményekhez vezethet. Mindezekre válaszul a miniszterelnök a jobboldali populistá Szlovén Nemzeti Párttal kötött részleges megállapodást, hogy akár egy mandátumtöbbséggel is, de hatalmon tudjon maradni. Ezen túlmenően parlamenten kívüli politikai erőkkkel is megállapodásokat kötött. A helyhatósági választásokkal kapcsolatban megint másféle választási szövetségek rajzolódtak ki. A Liberális Demokrata Párt a Demokrata Párt egy részével, a Zöld Környezetvédő Szocialista Párttal és a parlamenten kívüli Szlovén Szocialista Párttal kötött laza választási koalíciót, a kereszténydemokraták pedig a Néppárttal tárgyaltak a választási szövetségről. Ezek a sokszor természetellenes, ad hoc jellegű, átmeneti megállapodások és pártszövetségek jelzik, hogy a demokrácia szlovén variánsa, pragmatikusan, kompromisszumokkal, zavarokkal ugyan, de működik.

Éles ellentétek robbantak ki és heves vita bontakozott ki például az egykori partizánok nyugdíjllátásának magas szintje kérdésében De a jelenkori történelem és a prominens politikai személyiségek szerepe benne szintén politikai vitakérdésekké váltak.

Komoly vitát váltott ki, és elhúzódo válságot okozott a kormány közigazgatási reformterve. 1994 első felében a Nemzetgyűlés tevékenysége szinte teljes egészében a helyi önkormányzatok, a helyi közigazgatás, a helyi választási és népszavazási rendszer átalakítására, szabályozására szorítkozott (Constitution Watch 1994). A kérdés fontosságát és aktualitását az adta, hogy a régi, vagy az új szisztéma szerint választják-e meg az új törvényhatóságokat. Az ügy politikai jelentőségét növelte, hogy a

centralizáció – decentralizáció dimenzió mentén éles vita bontakozott ki a kormány szándékáról. A tervezet ugyanis a municipiumok számát a decentralizálás szándékával 65-ről 270-re kívánta emelni. A regionális központok és az új közigazgatási határok kialakításának tervét azonban nemcsak az ellenzék, hanem a Liberális- Demokrata Párt belső ellenzéke is vitatta, centralizálási szándékot tulajdonítva neki. Az új közigazgatási határokat az érintettek helyi népszavazáson erősítették volna meg. Mivel a teljes átszervezési javaslat vereséget szenvedett, a kormány azt próbálta keresztülvinni, hogy néhány helyen tartsák meg a népszavazást, és utána legyen a választás, máshol pedig először válasszanak, és utána határozzák meg az új közigazgatási határokat. Az önkormányzati törvénynek ez a paragrafusa azonban alkotmányos aggályokba, és végül az Alkotmánybíróság határozatába ütközött. Az alkotmány előírásai alapján 1994-ben kötelezően megtartott választások végül félig az új, félig a régi rendszer keretében zajlottak le, az átszervezés is szlovén módon, felemásan történt meg.

A helyhatósági választásokra 1994 decemberében került sor. Az új opstinákba 147 polgármestert és 2.784 képviselőt választottak. A részvételi arány meglehetősen alacsony volt, az első fordulóban 52 %-os. Az első forduló alapján a Kereszténydemokrata Párt 32, a miniszterelnök Liberális-Demokrata Pártja 28, J. Jansa Szlovén Szociáldemokrata Pártja 23, a Szlovéniai Szociáldemokraták Egyesült Listája 18, N. Podobnik Szlovén Néppártja 30, a függetlenek 31 polgármesteri helyet szereztek.

A parlamenti választásokhoz képest a pártpanoráma némileg megváltozott választói preferenciákra utal, amiből bizonyos következtetéseket le lehet vonni, a párterőviszonyok alakulása, a politikai trendvonalak vonatkozásában a parlamenti ciklus közepe táján. Az előzetes várakozásokkal ellentétben J. Peterle pártja számára eredményesnek tűnik az egyre erőteljesebb obstrukciós attitűd, amelyet a kormányzó koalíció tagjaként folytatott 1994 második felében. A különböző politikai és politikusi "szencziók", afférok, lemondások a második helyre sodorták a kormánykoalíció legnagyobb erejét, a Liberális-Demokrata Pártot. Főleg a fiatalok és a magasabb végzettségűek fordultak el a párttól. A legfigyelemreméltóbb előretörést J. Jansa Szociáldemokrata Pártja produkálta, ami az 1992-es súlyos vereség után nagy visszatérést jelentett. A párt radikalizmusa hatással volt a Szlovén Nemzeti Párt és a Szlovén Néppárt szavazótáborának egy részére is. A Szociáldemokrata Egyesült Lista ugyanakkor balról, a Szlovén Néppárt jobbról vitt el a centrumtól, a Liberális-Demokrata Párttól szavazatokat. A választási eredményeket az említettek túl befolyásolta az is, hogy a falusias jellegű körzetekben nagyobb volt a választói részvétel, mint az urbanizáltabb vidékeken.

A választás elemzése alapján levonható egyértelmű és fontos következtetés, hogy a populista, valamint a bal és jobboldalinak tekinthető pártok erősödtek meg a centrum rovására. A politikai mező polarizálódásának tendenciája rajzolódik ki tehát, egy ötpárti, többpólusú, a Sartori-féle osztályozási szempontok alapján polarizált – annak inkább a szélsőséges formájára emlékeztető, de egy mérsékeltbb formáját sem kizáró – pluralizmusnak nevezhető politikai fejlődési irányba (ez itt – a szerb és a horvát pártfejlődéstől eltérően – valóban az, és nem domináns, vagy esetleg kétpólusú fejlődési alternatívát sejtető kvázi-többpártrendszer). Ezt a fejlődési irányt a centripolitikus Dimitrij Rupel, volt külügyminiszter, Ljubljana újonnan megválasztott polgármestere Szlovénia szempontjából hátrányosnak tekinti (Rupel 1994). A centrum szemszögéből, a jelenlegi nagykoalíció fennmaradása szempontjából ez érthető álláspont, ha azonban ez a pártfejlődés a tényleges társadalmi és politikai törésvonalaknak megfelel – márpedig

Szlovénia a jugoszláv utódállamok közül a leginkább tagolt – ez a pártosodási alternatíva nem feltétlenül káros, a demokratikus berendezkedés adekvát formája is lehet. Egyelőre azonban csak egy bizonytalan politikai jövő felé mutató politikai mozgásokat lehet regisztrálni, eléggé instabil törvényhozói és végrehajtó hatalommal, pártok közötti és párton belüli mozgásokkal. A rendszerváltó átmenet tehát még Szlovéniában sem teljesen lezárult folyamat. Mindenesetre a politikai mozgások a mostani nagykálciói nem túlságosan hosszú fennmaradását prognosztizálják.

Szlovéniában a modernizációs alternatíva, a nyugati orientáció képviselői vannak jelenleg hatalmon, úgy tűnik stabilizálódtak az európai típusú erők, a parlamentáris demokrácia fejlődése ellentmondásokkal ugyan, de előrehalad. Az osztrák mintájú korporatív etatizmus tendenciái is megfigyelhetők (Lengyel 1994:23). Az ország Európai Unióhoz történő csatlakozása az elsők között lehetséges. A Jugoszlávia felbomlását kísérő posztjugoszláv egymásközi viszonyok azonban még Szlovéniában is produkálhatnak meglepő eredményeket, megerősíthetnek és kormányzati alternatívává tehetnek szélsőségeket.

Hivatkozások

- Anderléné, Saji Enikő* 1995. Jugoszlávia széthullása. Tiszatáj, XLIX, 5. 59–64.
- Andrejevich, Milan* 1992. What future for Serbia? RFE/RL Research Report, I, 50. 7–17.
- Arató András* 1995. Alkotmány, folytonosság és a választási rendszer reformja. Népszabadság, 1995. május 8. 15.
- Bebler, Anton* 1992. A föderalista kommunizmus jugoszláv modellje. Európai Szemle, III, 3. 112–128.
- Borba, 8. I.* 1993.
- Brankovics, Srbobran* 1992. O paradoksalnosti izbornih rezultata. Gledista, XXXIII, 1–6. 61–69.
- Constitution Watch 1994. East European Constitutional Review. III, 2. 24–26.
- Gagnon, V. P. Jr.* 1994. Serbia's Road to War. Journal of Democracy, V, 2. 117–131.
- Jovanovics, Milan* 1992. Vecinski i srazmerni izborni sistem – za i protiv. Gledista, XXXIII, 1–6. 17–26.
- Jugoslovenski Pregled 1992. 1. 8., 11.
- Juhász József* 1993. A többpártrendszer kialakulása Jugoszláviában. In: A többpártrendszer kialakulása Kelet-Közép-Európában 1989–1992. Kossuth Kiadó, Budapest, 446–466.
- Kelet-Európai Tükör 1994–1995. 1994/12–1995/1. 29–34.
- Goati, V. – Vasovics, V.* 1994. Izbori i izborni sistemi. Beograd.
- Laakso, Markku – Taagepera, Rein* 1979. Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe. Comparative Political Studies, XII, 3–27.
- Lengyel László* 1994. Szép új világ. II. rész. 2000, VI, 3. 15–23.
- Srećsko Mihajlovics* 1992. Prilog analizi odrednica izbornog ponasanja. Gledista, XXXIII, 1–6. 129–139.
- Navracsics Tibor* 1995. A szerbiai pártrendszer. Társadalmi Szemle, L, 2. 54–61.
- Palotás Emil* 1992. A horvát–szerb államközösségről. Társadalmi Szemle, XLVII, 11. 40–50.
- Pándi Lajos* 1991. A kelet-európai diktatúrák bukása. Szeged: JATE Kiadó.
- Puhovski, Zsarko* 1995. Tudjman és csapata. Heti Világgazdaság, 1995. május 13. 10.
- Rupel, Dimitrij* 1994. Vreme, V, 216. 12. 12. 1994.
- Sekelj, Laslo* 1994. Lehetséges-e békebeli Jugoszlávia? Társadalmi Szemle, XLIX, 7. 54–64.
- Simon János* 1995. Electoral Systems and Democracy: Comparative Electoral Systems in Central Europe during the Transition (1990–1994). Előadás a Harvard Egyetem 1995. május 12–14-én tartott konferenciáján(kézirat).

- Vujovics-Brdarevics, Jasmina* 1992. Iskustvo prvih visestranacskih izbora u Srbiji. Gledista, XXXIII, 1-6. 54-60.
- Sokcsevits Dénes – Szilágyi Imre – Szilágyi Károly* 1994. Déli szomszédaink története. Budapest: Bereményi Kiadó.
- Zilahi Tibor* 1994. Az 1993-as szerbiai választások. Választások után – választások előtt. Comitatus, IV, 7. 50-61.
- Zakosek, Nenad* 1991. In: Grdesic i drugi: Hrvatska u izborima 90. Zagreb: Naprijed. 131-187.

GYÖRGY FÁBIÁN

THE CHARACTERISTICS OF POLITICS OF THE REGIME'S CHANGE IN SERBIA, CROATIA AND SLOVENIA

(Summary)

The three former Yugoslav member-states have significantly different characteristics regarding their political development. From the point of view of shaping the political institutions, party-systems and electoral systems, so taking democratic performance into the consideration Slovenia stands on the first place, Serbia is the last on the list, between them Croatia represents a mean developmental variant. This brief analysis highlights the relevant aspects of the processes of the systemes change in the sucessor states. This analysis suggests, that there is not a common transitional scheme neither in this three countries nor in general in the East-Central European countries.

The paper distinguishes three periods from the point of view of the political-constitutional development. *I.* The evolution of the crisis, the attempt to find the solution within the framework of Yugoslavia (the late 80s-25. 06. 1991.). *II.* The collapse of Yugoslavia, the first period of the civil war (25. 06. 1991-27. 04. 1992). *III.* The period lasting from 27. 04. 1992-up to the present.

First the author discusses the common effects and features that have influenced the processes of the transition in all three cases, and then the differences between the three countries. The author suggests, that the specific internal and international conditions, the general constitutional, political and national crisis have distorted the process of the democratization and of the regime's change and have led to the collapse of Yugoslavia and to the civil war. This state of affairs is a characteristic of all three sucessor states, however they represent the different ways of the transition to a democratic regime. In Serbia from the outset neither the internal nor the international factors have promoted the process of the democratization. The framework of the regime's change was determined by the conservative forces and by the former rulers, who - appearing as the defenders of the Serbian national interests - won victory over the advocates of the reform and of the changes. Therefore, one could not speak even about the change of the elite. The state-party has strengthened, the establishment of the status of the parties and of the parliamentary and party system is deformed and unfinished. The party system can be called polarized multipartism with the characteristic features of the

predominant party system. The trend of the development is: an authoritarian anti-capitalist dictatorship, either in the form of a populist state-party or of presidentialism. At this moment the latter alternative seems to be more likely.

In Croatia the elites change has been carried out, the process of the transition is beyond the Serbian one, but it does not reach the Slovenian level. The readiness for the change was more moderate than in Slovenia, first of all because of its different international position and because of the specific Serbian-Croatian relations. In Croatia the nationalist conservative forces have not emerged in the successor party, but separately, within the framework of Croatian Democratic Movement. The latter won victory over the successor party in the first competitive, founding election. Concerning the party system the alternatives are opened, more opened than in Serbia between the predominant and polarized party systems. Recently the process of the system's transformation has broken down, the evidences of an authoritarian, presidentialist dictatorship have appeared. It has become rather uncertain, whether Croatia comes nearer to Serbian or Slovenian development.

Slovenia in the past (and nowadays as well) has been the most interested and the most advanced country from the point of view of the system's change. Both the internal and the external factors were the most advantageous for the democratization and for realizing the regime's change. Concerning party system the alternatives in the polarized multipartism are: whether the Slovenian party system is a moderate or extreme polarized multipartism. Our suggest is that it is the former. In Slovenia the real regime's change is on, the power is in the hand of the democratic forces. The establishment of the parliamentary democracy in spite of the contradictions and of the National Councils problem is making considerable progress.